

NORBERT ROGOSZ

Charakter przemian politycznych w Republice Rzymskiej w latach 60–59 przed narodzeniem Chrystusa

Antagonizmy polityczne między dominującymi w senacie i rządzącymi Rzymem optymatami a Gn. Pompejuszem i związanymi z M. Licyniuszem Krassusem ekwitami doprowadziły w 61 i w pierwszej połowie 60 roku do wyraźnego zaostrzenia sytuacji w Republice¹. Dalszemu zaognieniu uległa ona w okresie wyborów konsularnych w tym roku, gdy doszło do konfliktu między G. Juliuszem Cezarem a M. Porcjuszem Katonem, M. Kalpurniuszem Bibulusem i wspierającymi ich nobilem². Poczynania optymatów, mające na celu podważenie planów Cezara, podobnie jak poprzednio zamysłów Pompejusza czy zamiarów ekwitów i Krassusa, doprowadziły ostatecznie do powstania tzw. I triumwiratu, czyli sojuszu Cezara, Pompejusza i Krassusa, a także do skonsolidowania się wokół triumwirów rozbitej i skłóconej dotąd opozycji oraz

¹ Cic., *Ad Att.* I, 13, 4; 14, 1; 16, 12–13; 17, 8–10; 18, 3; 6–7; 19, 4; 6; II, 1, 6–8; *Vell. Pat.* II, 40, 5; *Plut., Pomp.* 46, 3–4; *Cat. Min.* 31, 1–2; *Flor.* II, 13, 8–9; *App., B.C.* II, 9, 31–32; *Cass. Dio XXXVII*, 49–50; A.M. Ward: *Marcus Crassus and the Late Roman Republic*. Columbia–London 1977, s. 194–196, 210–212; J. Leach: *Pompey the Great*. London 1978, s. 114–121; R. Fehrle: *Cato Uticensis*. Darmstadt 1983, s. 104–115; E. Badian: *Publicans and Sinners*. Ithaca–London 1983, s. 100 i n., 111–112, 115–116; J. Bleicken: *Cicero und die Ritter*. In: „Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen”, *Phil.-hist. Kl., dr. Folge*. Nr. 213. Göttingen 1995, s. 18–19, 64–65, 75–76, 108.

² *Suet.*, *Iul.* 18; 19, 1; *Plut., Caes.* 13, 1; *Crass.* 14, 1–2; *Pomp.* 47, 2–3; *Cat. Min.* 31, 2–4; *App., B.C.* II, 8, 28–30; *Cass. Dio XXXVII*, 54, 1–3. Por. też: Cic., *Ad Att.* I, 17, 11; A. Neuenendorff: *Die römischen Consulwahlen von 78–49 v. Chr.* Breslau 1913, s. 42–45; J. Linderski: *Rzymskie zgromadzenie wyborcze od Sulli do Cezara*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, s. 132–133; A. Jakobson: *Elections and Electioneering in Rome. A Study in the Political System of the Late Republic*. „Historia Einzelschriften”. H. 128. Stuttgart 1999, s. 168–169; a także: A. Afzelius: *Die politische Bedeutung des jüngeren Cato*. „Classica et Mediaevalia” 1941, 4, s. 156–158; I. Hofmann-Löbl: *Die Calpurnii*. Frankfurt a.M. 1996, s. 189; L. Canfora: *Giulio Cesare*. Roma–Bari 1999, s. 71.

utworzenia koalicji wszystkich wrogich optymatom i opanowanemu przez nich senatowi sił politycznych³. Przetasowania te miały miejsce najwcześniej około połowy 60, a najpóźniej w pierwszych miesiącach 59 roku⁴. W okresie tym nastąpiło także dalsze nasilenie się konfliktu między występującymi przeciwko sobie stronami oraz pogłębienie wrogości i podziałów wśród zaangażowanych w ten spór Rzymian⁵.

W pierwszych miesiącach konsulatu Cezara i Bibulusa między triumwirami a ich przeciwnikami doszło do decydujących rozgrywek. Formalnie koncentrowały się one wokół lansowanego wówczas przez Cezara projektu ustawy agrarnej⁶. O wiele istotniejszy był jednak inny ich aspekt. Wiązały się bowiem także z rywalizacją o władzę w państwie. Wraz z przeprowadzeniem przez Cezara *lex Iulia agraria* wspomniane rozgrywki zakończyły się klęską przeważających w senacie optymatów. W rezultacie pozbawiono ich również wpływu na sprawy państwa, a niepodzielne rządy w Republice przejęli wtedy triumwironie z G. Juliuszem Cezarem na czele⁷.

Między połową 60 roku a momentem, w którym, w czasie konsulatu Cezara i M. Kalpurniusza Bibulusa w 59 roku, niepodzielną władzę objęli triumwironie,

³ Liv., per. CIII; Hor., Carm. 2, 1; Vell. Pat. II, 44, 1; Luc. I, 84–86; Suet., Iul. 19, 2; Plut.; Caes. 13, 2–3; Crass. 14, 1–2; Pomp. 47, 1–2; Cat. Min. 31, 4; Flor. II, 13, 9–11; App., B.C. II, 9, 33; Cass. Dio XXXVII, 54, 3–56, 5. Zob. też: Cic., Ad Att. II, 2, 2; 3, 3–4; A. Garzetti: *M. Licinio Crasso. „Athenaeum”* 1944, 22, s. 5–12; J. Dickinson: *Death of a Republic. Politics and Political Thought at Rome 59–44 B.C.* New York–London 1963, s. 68–72; J. Carcopino: *Jules César* Paris 1968, s. 202–203; P. Greenhalgh: *Pompey, the Roman Alexander*. London 1980, s. 199–201; E. Betti: *La crisi della repubblica e la genesi del principato in Roma*. Romae 1982, s. 320–326.

⁴ Informacje antycznych autorów pozwalają dobrze uchwycić jedynie najważniejszy aspekt owych przemian, mianowicie utworzenie tzw. I triumwiratu. Większość z nich (Liv., per. CIII; Plut., Caes. 13, 2–14, 1; Crass. 14, 2–3; Pomp. 47, 2–3; Cat. Min. 31, 4; App., B.C. II, 9, 33–34; Cass. Dio, XXXVII, 54, 3–4) sugeruje, że doszło do tego tuż przed wyborami konsulów w 60 roku lub w ich trakcie. Swetoniusz (Iul. 19, 1–2) fakt ten wiąże z wydarzeniami, które miały miejsce po wyborach, być może pod koniec tego roku. Wellejusz Paterkulus (I, 44, 1) natomiast datuje go na 59 rok. Powstanie I triumwiratu różnie datują również badacze współcześni, por. np.: S.L. Utchenko: *Kryzys i upadek republiki w starożytnym Rzymie*. Warszawa 1973, s. 87–88.

⁵ Świadczą o tym wiadomości z różnych tekstów źródłowych: Suet., Iul. 18–20; Plut., Caes. 13–14; Crass. 14, 2–4; Pomp. 47, 3–48, 3; Cat. Min. 31, 3–33, 3; App., B.C. II, 8, 28–30; 9, 33–10, 36; Cass. Dio XXXVII, 54, 2–57, 3; XXXVIII, 1–8.

⁶ Liv., per. CIII; Vell. Pat. II, 44, 4–5; Suet., Iul. 20, 1–3; Plut., Caes. 14, 1–7; Pomp. 47, 3–48, 3; Cat. Min. 31, 4–33, 2; App., B.C. II, 10, 35–12, 42; Cass. Dio XXXVIII, 1–8. Por. też: Cic., Ad Att. II, 3, 3; M. Geizer: *Caesar. Der Politiker und Staatsmann*. Wiesbaden 1960, s. 64–67; Ch. Meier: *Caesar*. München 1986, s. 259–264; W. Dahlheim: *Julius Cäsar*. München–Zürich 1987, s. 52–53; M. Jehne: *Caesar*. München 1997, s. 41–44; L. Canfora: *Giulio Cesare...*, s. 87–91.

⁷ W różny sposób podkreślają to wszyscy piszący o tych wydarzeniach autorzy antyczni: Liv., per. CIII; Vell. Pat. II, 44, 5; Suet., Iul. 20, 1–2; Plut., Caes. 14, 6–9; Crass. 14, 3; Pomp. 48, 2–4; Cat. Min. 33, 3–34, 1; App., B.C. II, 11, 37; 13, 46–14, 53; Cass. Dio XXXVIII, 8, 2–5. Zob. też: Cic., Ad Att. II, 5, 2; 7, 3; 9, 1–2; 13, 2; 14, 1; 17, 1; 18, 1–2; 19, 1; 20, 3; 22, 1; 6; Ad Q. fr. I, 2, 5.

w Rzymie doszło więc do gruntownych przemian, które zupełnie zmieniły sytuację polityczną i układ sił funkcjonujący dotąd w Republice⁸.

Celem niniejszego artykułu jest zbadanie charakteru owych przemian, zwłaszcza ich podobieństwa do zamachów czy przewrotów politycznych, a więc wydarzeń równie radykalnych i przynoszących podobne efekty. Powinno się to przyczynić do lepszego, dogłębszego poznania zmian, do których w Rzymie doszło w latach 60–59, oraz ich wpływu na dalsze dzieje Republiki.

Wydarzenia te, zwłaszcza powstanie sojuszu Cezara, Pompejusza i Krassusa oraz ich działania będące konsekwencją tego faktu, zostały odnotowane w wielu tekstach źródłowych⁹. Niektóre zawarte w nich informacje, zwłaszcza traktujące o ukształtowaniu się I triumwiratu czy działaniach triumwirów przed 1 stycznia 59 roku, pochodzą jednak z różnych „przecieków” czy pogłosek krążących w latach 60–59 i później wśród Rzymian należących do społecznej i politycznej elity. Są to więc wiadomości mało precyzyjne i niepewne¹⁰. Znacznie dokładniejsze, obszerniejsze i pewniejsze są natomiast informacje dotyczące wydarzeń z 59 roku. Wiążą się one bowiem z tymi działaniami triumwirów, szczególnie Cezara, oraz ich przeciwników, które były ogólnie znane, ponieważ większość z nich realizowano na forum publicznym. Odnoszące się do nich dane bez większych przeszkód mogły się więc przedostać na karty dzieł historycznych czy do innych tekstów¹¹.

Wzmianki o omawianych tu wydarzeniach zawierają również ich oceny i – co z punktu widzenia omawianego problemu jest najistotniejsze – także liczne informacje o ich charakterze. Zwykle są to krótkie, ale konkretne wypowiedzi, pozwalające na poczynienie bardzo istotnych wniosków i spostrzeżeń w tym zakresie¹².

⁸ Więcej na temat owych przemian politycznych por.: E. Meyer: *Caesars Monarchie und das Principat des Pompejus*. Stuttgart–Berlin 1922, s. 57–72; Ch. Meier: *Untersuchungen zur römischen Innenpolitik zwischen 63 und 56 v. Chr.* Diss. Heidelberg 1956, s. 150–193 [maszynopis]; J. Dickinson: *Death...*, s. 68–92; S.L. Utczenko: *Kryzys...*, s. 84–99; E. Betti: *La crisi...*, s. 320–341.

⁹ Decydowały o tym szczególnie dwa czynniki: znaczenie tych wydarzeń oraz ich charakter. Wywarły one bowiem bardzo duży wpływ na dalszy bieg rzymskich dziejów, a także miały posmak wielkiej sensacji. Z tych względów wśród starożytnych autorów, także spoza Rzymu, budziły wielkie zainteresowanie. Por. w tym kontekście teksty źródłowe cytowane w przyp. 3.

¹⁰ Piszący o tych sprawach autorzy antyczni innymi źródłami wiadomości o nich nie dysponowali, gdyż porozumienie Cezara, Pompejusza i Krassusa nie miało oficjalnego (Cic., *Ad Att.* II, 2, 2; 3, 3; Liv., per. CIII; Vell. Pat. II, 44, 1–3; Suet., *Iul.* 19, 2; Plut., *Crass.* 14, 1–2; *Pomp.* 47, 1–2; *Cat. Min.* 31, 2–4; *Flor.* II, 13, 10–11; *Cass. Dio XXXVII*, 54, 3–57, 3) ani jawnego (*Cass. Dio XXXVII*, 58, 1; a także: *App B.C.* II, 9, 33–10, 34; *Plut.*, *Caes.* 13, 2) charakteru.

¹¹ Piastujący wtedy urząd konsula Cezar, realizujący także zamierzenia Pompejusza i Krassusa, działania te podejmował bowiem jako osoba publiczna, a do ich realizacji wykorzystywał instytucje tworzące machinę państwową rzymskiej Republiki. Podobnie postępowali przeciwnicy triumwirów. Zob. w tym świetle źródła cytowane w przyp. 6 i 7.

¹² Przemian politycznych z lat 60–59 i związanych z nimi wydarzeń żaden z piszących o nich autorów antycznych nie charakteryzował ani nie oceniał kompleksowo. Z reguły każdy z nich brał pod uwagę te ich cechy, które uważał za istotne, i czynił to niezależnie od ocen dokonywa-

Wiadomości takie znajdują się przeważnie w przekazach napisanych w czasach późniejszych, najczęściej w okresie Cesarstwa. Niewątpliwie najwięcej jest ich w powstałych wtedy biografiach Cezara autorstwa Swetoniusza i Plutarcha, a także w napisanych przez tego ostatniego żywotach Pompejusza, Krassusa i Katona Młodszego, czyli polityków uczestniczących w wydarzeniach z lat 60–59 oraz w historiograficznych dziełach Wellejusza Paterkulusa, Appiana z Aleksandrii i Kasjusza Diona¹³. Ich autorzy mieli więc możliwość postrzegania wydarzeń z lat 60–59 z odległej perspektywy historycznej. Dzięki temu doskonale znali rezultaty toczonych wtedy walk politycznych, skutki działań triumwirów oraz ich wpływ na rzymskie dzieje. Mogli je więc odpowiednio scharakteryzować i ocenić. W tym kontekście informacje owych autorów są bardzo cenne. Mają jednak również wady. Odnoszą się bowiem tylko do najważniejszych, powszechnie znanych, faktów. Inne nie zostały przez nich odnotowane w ogóle. Pełnego i wyraźnego obrazu wydarzeń z lat 60–59 relacje te więc nie dają¹⁴.

O wiele mniej informacji o charakterze przemian politycznych z lat 60–59 znajduje się w tekstach źródłowych pochodzących z czasów Republiki. Przyczyn takiego stanu rzeczy jest kilka. Niektóre z powstałych wtedy dzieł historycznych, w których – jak można przypuszczać – znalazły się obszerniejsze dane o kwestiach omawianych w niniejszym artykule, np. *Historiae* autorstwa G. Sallustiusza Krispusa czy *Historiae* napisane przez G. Azyniusza Polliona, zachowały się jedynie w drobnych fragmentach, nie mających jednakże żadnego związku z wydarzeniami z przełomu lat sześćdziesiątych i pięćdziesiątych¹⁵. Zaś w przekazach zachowanych w całości, np. w pa-

nich przez innych dziejopisarzy. Wszechstronne ukazanie charakteru owych przemian wymaga więc przeanalizowania pod tym kątem wszystkich tekstów źródłowych zawierających jakiegokolwiek wiadomości na ten temat oraz zestawienia tych danych w jedną całość.

¹³ Informacje zawarte w tych relacjach są również najróżnorodniejsze. Umożliwiają więc, w przypadku ich kompleksowego wykorzystania, w miarę wszechstronną charakterystykę przemian politycznych omawianych w niniejszym artykule. Por.: Suet., *Iul.* 19–22; Plut., *Caes.* 13–14; Pomp. 47–48, 4; Crass. 14, 1–4; Cat. Min. 31–33, 3; a także: Vell. Pat. II, 44; App., *B.C.* II, 8–14; Cass. Dio XXXVII, 54 – XXXVIII, 12.

¹⁴ Więcej o tych autorach i ich dziełach zob.: O Swetoniuszu: W. Steidle: *Sueton und die antike Biographie*. München 1951; C. Brutscher: *Analysen zu Suetons Divus Julius und der Paralleliüberlieferung*. Bern–Stuttgart 1958. O Plutarchu: C.D. Jones: *Plutarch and Rome*. Oxford 1971; T.W. Hillard: *Plutarch's Late-Republican Lives: Between the Lines*. „Antichthon” 1987, 21, s. 19–48. O Wellejuszu Paterkulusie: G.V. Sumner: *The Truth about Velleius Paterculus: Prolegomena*. „Harvard Studies in Classical Philology” 1970, 74, s. 257–297. O Appianie: E. Gabb: *Appiano e la storia delle guerre civili*. Firenze 1956; K. Brodersen: *Appian und sein Werk*. In: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms in Spiegel der neueren Forschung*. Hrsg. H. Temporini, W. Haase. T. 2: *Principat*. Bd. 34, 1. Berlin–New York 1993, s. 339–363. O Kasjuszu Dionie: F. Millar: *A Study of Cassius Dio*. Oxford 1964; A. Lintott: *Cassius Dio and the History of the Late Roman Republic*. In: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms in Spiegel der neueren Forschung*. Hrsg. H. Temporini, W. Haase. T. 2: *Principat*. Bd. 34, 3. Berlin–New York 1997, s. 2497–2523.

¹⁵ Zachowane fragmenty wspomnianego dzieła Sallustiusza odnoszą się do lat 78–67, natomiast ocalałe partie z dzieła Azyniusza Polliona wiążą się z latami czterdziestymi. Por.: K. Ku-

miętnikach Cezara, brak jakichkolwiek wzmianek na ten temat¹⁶. Natomiast w pismach Cyserona, zwłaszcza w jego korespondencji, poza odosobnionymi informacjami zawartymi w dwóch listach napisanych w grudniu 60 roku, znajdują się jedynie wiadomości o wydarzeniach z roku następnego. Są one ponadto bardzo skromne i stonowane. Cyseron bowiem należał wtedy do grona przeciwników triumwirów i w związku ze stosunkowo niebezpieczną sytuacją w Rzymie wyjechał z miasta, nie chcąc się im narażać¹⁷. Swe wypowiedzi o ich poczynaniach także bardzo mocno ograniczył. Dlatego nawet w listach pisanych do brata Kwintusa czy do Attyka, bardzo bliskiego i zaufanego przyjaciela, o panującej w Rzymie sytuacji, polityce Cezara czy poczynaniach Pompejusza i Krassusa wyrażał się bardzo lakonicznie i ostrożnie¹⁸.

Współcześni badacze rzymskim wydarzeniom z lat 60–59 poświęcili sporo uwagi. Jednak przedmiotem ich zainteresowania były takie kwestie, jak: czas powstania I triumwiratu¹⁹, związek między jego początkami a bogactwem M. Licyniusza Krassusa, jego rola w tym sojuszu czy stosunki tego triumwira z Pompejuszem, a także związki z Klodiuszem i Kurionem w 59 roku²⁰, ponadto relacje między Cyseronem

maniecki: *Literatura rzymska. Okres cyseroński*. Warszawa 1977, s. 451; M. Cytowska, H. Szelest: *Literatura rzymska. Okres augustowski*. Warszawa 1990, s. 35.

¹⁶ Nie jest to dziełem przypadku. Cezar bowiem – ze względu na charakter sojuszu łączącego go z Pompejuszem i Krassusem oraz charakter działań, które podejmował w czasie swego konsulatu w 59 roku – unikał w swych dziełach wypowiedzi łączących go z ówczesnymi wydarzeniami.

¹⁷ Por.: Cic., *Ad Att.* II, 4, 4; 5, 1–2; 9, 2. Wyjazd mówcy nastąpił po jego ataku na triumwirów, do którego doszło w trakcie obrony G. Antoniusza, oskarżonego o nadużycia w Macedonii (M.C. Alexander: *Trials in the Late Roman Republic, 149 B.C. to 50 B.C.* Toronto–Buffalo–London 1990, s. 119–120), oraz po dokonanych przez Cezara, jeszcze w tym samym dniu, *transitio ad plebem* P. Klodiusza (Cic., *Dom.* 16, 41; *Suet.*, *Iul.* 20, 4; *Cass. Dio* XXXVIII, 12, 1–2; K. Kumaniecki: *Cyseron i jego współcześni*. Warszawa 1989, s. 250–252).

¹⁸ Zob.: Cic., *Ad Att.* II, 4–25; *Ad Q. fr.* I, 2; *Ad fam.* XIII, 41–42. Szerszą charakterystykę korespondencji Cyserona patrz: K. Kumaniecki: *Literatura...*, s. 384–399; a także: J. Carcopino: *Cicero. The Secrets of his Correspondence*. Vol. 1–2. New York 1969; W.Ch. Schneider: *Vom Handeln der Römer. Kommunikation und Interaktion der politischen Führungsschicht vor Ausbruch der Bürgerkriege im Briefwechsel mit Cicero*. Hildesheim–Zürich–New York 1998.

¹⁹ Kwestię tę badali: G.M. Bersanetti (*Quando fu conclusa l'alleanza fra Cesare, Pompeo e Crasso?* Palermo 1924) i G. Zecchini (*La data del cosiddetto „primo triumvirato”*, „Rendiconti dell'Istituto Lombardo, Classe di Lettere, Scienze morali e storiche” 1975, 109, s. 399–410).

²⁰ Na temat tych zagadnień zob.: R.J. Rowland: *Crassus, Clodius and Curio in the Year 59 B.C.* „*Historia*” 1966, 15, s. 217–223; J. Iluk: *Kilka uwag o roli M. Licyniusza Krassusa w I triumwiracie*. W: „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego”. *Historia* 1. Gdańsk 1972, s. 5–23; T. Łoposzek: *Tajne intrygi polityczne Marka Krassusa w latach 61–56 przed n.e.?* W: „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”. Sect. F, 28. Lublin 1973, s. 125–151; G.R. Stanton, B.A. Marshall: *The Coalition between Pompeius and Crassus 60–59 B.C.* „*Historia*” 1975, 24, s. 205–219; A. Ferril: *The Wealth of Crassus and the Origins of the First Triumvirate*. „*The Ancient World*” 1978, 1, s. 169–177.

a Pompejuszem i ich oddziaływanie na powstanie I triumwiratu²¹, wpływ G. Juliusza Cezara na jego ukształtowanie się²² czy różne aspekty działalności Cezara w trakcie jego konsulatu w 59 roku²³. Charakteru przemian politycznych w Rzymie w latach 60–59, zwłaszcza ich podobieństwa do przewrotów czy zamachów stanu, kompleksowo dotąd nie badano. W rezultacie w literaturze przedmiotu, zwłaszcza w pracach syntetycznych czy w biografiach ówczesnych rzymskich polityków, można jedynie napotkać stosunkowo nieliczne, skromne i powierzchowne uwagi nawiązujące do tej kwestii. Badacze akcentują np. to, że I triumwirat był skierowany przeciwko senatowi²⁴, a także że porozumienie Cezara, Pompejusza i Krassusa było czynnikiem kończącym okres dużego znaczenia i rządów tej instytucji²⁵. Zwracają również uwagę, iż upadek znaczenia senatu był ściśle związany z wykształceniem się w 59 roku dominacji triumwirów na arenie politycznej²⁶. Historycy podkreślają także,

²¹ T.N. Mitchell: *Cicero, Pompey and the Rise of the First Triumvirate*. „Traditio” 1973, 29, s. 1–26. Por. też: R. Hanslik: *Cicero und das erste Triumvirat*. „Rheinisches Museum” 1955, 98, s. 324–334.

²² J.S. Saj: *Rola Cezara w dziele tworzenia „pierwszego triumwiratu”*. W: „Antiquitas”. T. 12. Red. E. Konik. Wrocław 1984, s. 35–45.

²³ Np. chronologię najważniejszych wydarzeń (L. Ross Taylor: *The Date and the Meaning of the Vettius Affair*. „Historia” 1950, 1, s. 45–51; Eadem: *On the Chronology of Caesar First Consulship*. „American Journal of Philology” 1951, 72, s. 254–268; Eadem: *The Dating of the Maior Legislation and Elections in Caesar's First Consulship*. „Historia” 1968, 17, s. 173–193; Ch. Meier: *Zur Chronologie und Politik in Caesars erstem Konsulat*. „Historia” 1961, 10, s. 68–98; G. Gottlieb: *Zur Chronologie in Caesars erstem Konsulat*. „Chiron” 1974, 4, s. 243–250), poszczególne ustawy Cezara (L. Ross Taylor: *Caesars Agrarian Legislation and his Municipal Policy*. In: *Studies in Roman Economic and Social History, in Honor of Allan Chester Johnson*. Princeton–New Jersey 1951, s. 68–78; M.H. Crawford: *The lex Iulia agraria*. „Athenaeum” 1989, 67, s. 179–190; P. White: *Julius Caesar and the Publication of Acta in the Late Republican Rome*. „Chiron” 1997, 27, s. 73–84), relacje między triumwirami a optymatami (Ch. Meier: *Das Kompromiss-Angebot an Caesar i. J. 59 v. Chr.* „Museum Helveticum” 1975, 32, s. 197–208; G. Zecchini: *L'opposizione a Cesare nel 59° nell'interpretazione storiografica ottimale*. In: *Aspetti dell'opinione pubblica nel mondo antico*. Ed. M. Sordi. Milano 1978, s. 98–110), wybory konsulów (J. Linderski: *Constitutional Aspects of the Consular Elections in 59 B.C.* „Historia” 1965, 14, s. 423–442), spisek Wettiusza (W.C. McDermott: *Vettius ille, ille noster index*. „Transactions and Proceedings of the American Philological Association” 1949, 80, s. 351–367; W. Allen: *The „Vettius Affair” Once More*. „Transactions and Proceedings of the American Philological Association” 1951, 81, s. 153–163; R.F. Rossi: *La congiura di Vettio*. „Annali Triestini” 1951, 21, s. 247–260) czy znaczenie konsulatu Cezara (R.E. Smith: *The Significance of Caesar's Consulship in 59 B.C.* „Phoenix” 1964, 18, s. 303–313).

²⁴ N.A. Maškin: *Principat Avgusta*. Moskwa–Leningrad 1949, s. 23; R.E. Smith: *The Failure of the Roman Republic*. Cambridge 1955, s. 113; Por. też: G.M. Bersanetti: *Quando...*, s. III.

²⁵ L. Piotrowicz: *Dzieje rzymskie*. Warszawa 1934, s. 416; F. Càssola, L. Labruna: *Linee di una storia delle istituzioni repubblicane*. Napoli 1991, s. 352; M. Bernett: *Causarum cognitio. Ciceros Analysen zur politischen Krise der späten römischen Republik*. In: „Palingenesia”. Bd. 51. Stuttgart 1995, s. 147.

²⁶ E. Meyer: *Caesars Monarchie...*, s. 60; L. Ross Taylor: *Party Politics in the Age of Caesar*. Berkeley–Los Angeles 1949, s. 132; F. de Martino: *Storia della costituzione romana*. Vol. 3. Napoli 1973, s. 165.

iż przemiany z lat 60–59 były przełomowym momentem w dziejach upadającej Republiki²⁷. Z tego też względu dostrzegają wzrost znaczenia w Rzymie dowódców wojskowych²⁸ czy tzw. wybitnych jednostek²⁹. Postrzegają również I triumwirat jako czynnik mający ścisły związek z przyszłymi przemianami ustrojowymi³⁰ oraz z upadkiem Republiki³¹.

Ścisłejszy i dobrze widoczny związek z problematyką omawianą w niniejszym artykule mają jedynie niektóre prace, np. G.M. Bersanettiego czy autora niniejszego tekstu³². Zagadnienie ujęte w temacie tego artykułu nie jest więc zbadane tak, jak na to zasługuje.

Porozumienie nazwane przez nowożytnych historyków I triumwiratem miało prywatny charakter. Nigdy bowiem nie zostało usankcjonowane jakimkolwiek prawno-politycznym aktem. Można tak sugerować także dlatego, że jego uczestnicy zawarli go po to, by w ten sposób spełnić swe ambicje i zrealizować najważniejsze osobiste cele. Ponadto, gdy sojusz ten zawierali, wszyscy prawdopodobnie byli jeszcze prywatnymi obywatelami³³. Oznacza to jednak, że związek Cezara, Pompejusza i Krasusa, zwłaszcza w świetle ich późniejszych dokonań, był niezgodny z rzymską tradycją, zwyczajami i normami politycznymi.

Rzymianie, będący uczestnikami omawianego tu sojuszu, to nie przeciętni politycy. Dwóch spośród nich, mianowicie Gn. Pompeusz i M. Licyniusz Krassus, bezsprzecznie było wtedy najbardziej wpływowymi i najpotężniejszymi potentatami w Republice³⁴. Decydowało o tym wiele czynników, np. liczni klienci, różnorodne po-

²⁷ G.L. Haskins: *Prelude to Destruction*. In: J. Dickinson: *Death of a Republic...*, s. 3; H. Bengtson: *Römische Geschichte. Republik und Kaiserzeit bis 284 n. Chr.* München 1973, s. 180.

²⁸ R. Syme: *The Roman Revolution*. Oxford 1960, s. 35; T. Łoposzko: *Historia społeczeństwa republikańskiego Rzymu*. Warszawa 1987, s. 296.

²⁹ W.E. Heitland: *The Roman Republic*. Vol. 3. Cambridge 1923, s. 124; K. Kumaniecki: *Cyzeron...*, s. 245; M. Cary, H.H. Scullard: *Dzieje Rzymu*. T. 1. Warszawa 1992, s. 517.

³⁰ A.E.R. Boak, W.G. Sinnigen: *A History of Rome to A.D. 565*. New York–London 1965, s. 222; K. Christ: *Krise und Untergang der römischen Republik*. Darmstadt 1979, s. 290. Por. też: T.N. Mitchell: *Cicero, Pompey...*, s. 21.

³¹ Ch. Meier: *Res publica amissa. Eine Studie zu Verfassung und Geschichte der späten römischen Republik*. Wiesbaden 1966, s. 280; St. Perowne: *Death of the Roman Republic*. London 1969, s. 177; L. Homo: *Les institutions politiques romaines. De la Cité à l'État*. Paris 1970, s. 205.

³² G.M. Bersanetti: *La tradizione antica e l'opinione degli storici moderni sul „Primo Triumvirato”*. „Rivista indo-greco-italica di filologia, lingua, antichità” 1927, 11, s. 1–20, 12, 1928, s. 21–42; N. Rogosz: *Rzymskie grupy społeczne a przemiany polityczne w Republice na przełomie lat sześćdziesiątych i pięćdziesiątych I wieku przed Chrystusem*. W: *Electrum*. Vol. 4. Red. E. Dąbrowa. Kraków 2000, s. 59–72.

³³ Pogląd o prywatnym charakterze porozumienia Cezara, Pompejusza i Krassusa bardzo dobrze potwierdzają zwłaszcza Wellejusz Paterkulus (II, 44, 2), Plutarch (Caes. 13, 2), Florus (II, 13, 11) i Kasjusz Dion (XXXVII, 55–56). Tylko ze wzmianki Wellejusza Paterkulusa (II, 44, 1) wynika, że gdy je zawierali, Cezar był już konsulem.

³⁴ Podkreśla to szczególnie autor perioch Liwiuszowego dzieła (per. CIII) i Plutarch (Caes. 13, 2). Por. też: G.M. Bersanetti: *La tradizione...*, s. 1.

wiązania czy bogactwo, szczególnie jednak ich dotychczasowe polityczne i militarne osiągnięcia³⁵. G. Juliusz Cezar, trzeci z triumwirów, miał wtedy niewątpliwie pozycję słabszą. Pod koniec lat sześćdziesiątych również zaliczany był jednak do grona wyróżniających się i znanych, a także wpływowych rzymskich polityków. W poprzednich latach dał się bowiem poznać jako przebojowy i bardzo przedsiębiorczy przywódca popularów, mający w swym dorobku sporo radykalnych wystąpień oraz sukcesów³⁶.

Cezar, Pompejusz i Krassus zdecydowali się na zawarcie omawianego tu porozumienia, ponieważ dążyli do osiągnięcia konkretnych korzyści. W związku z tym współpracę w ramach łączącego ich sojuszu zamierzali wykorzystać do zrealizowania swych planów i zamiarów. Cezar, jak wskazują informacje starożytnych autorów, pragnął wzmocnienia swej pozycji i zdobycia w Rzeczypospolitej większego i trwałego znaczenia, prawdopodobnie porównywalnego z tym, jakie mieli jego partnerzy³⁷. Celem Pompejusza – jak podaje Wellejusz Paterkulus – w pierwszej kolejności było doprowadzenie do zatwierdzenia nowych porządków politycznych, które ustalił na Wschodzie w trakcie wojny z królem Pontu Mitrydatesem IV Eupatorem, oraz chęć zapewnienia ziemi swym weteranom, co od blisko dwóch lat uniemożliwiali jego przeciwnicy. Ponadto, jak sugeruje Kasjusz Dion, Pompejusz zamierzał odzyskać dawne wpływy, prawdopodobnie nadszarpnięte w czasie jego nieobecności spowodowanej wspomnianą wojną z Mitrydatesem. Według Florusa, potentat ten przede wszystkim chciał utrzymać znaczenie oraz pozycję, którą miał w Rzymie w poprzednich latach³⁸. Krassus zaś zmierzał do obniżenia publikanom opłat dzierżawnych za dochody publiczne z prowincji Azji, utrzymania powiązań z ich towarzyszami i uzyskania ich trwałego poparcia, a także do zwiększenia swego znaczenia i zdobycia pierwszeństwa w Republice³⁹.

³⁵ W tym świetle o pozycji i znaczeniu Pompejusza i Krassusa w Rzymie zob.: Liv., per. XCVII–CIII; Vell. Pat. II, 30–34, 2; 37; 40, 1–2; 4; Plut., Crass. 10–13; Pomp. 21–42; App., B.C. II, 1, 2; 9, 31; Flor. II, 13, 8–10; Cass. Dio XXXVII, 20–21; B.A. Marshall: *Crassus. A Political Biography*. Amsterdam 1976, s. 25–90; R. Seager: *Pompey. A Political Biography*. Berkeley–Los Angeles 1979, s. 7–55, 72–84.

³⁶ O jego działalności publicznej w poprzednich latach oraz sukcesach osiągniętych w jej trakcie: Vell. Pat. II, 43, 3–4; Suet., Iul. 5–18; Plut., Caes. 5–12; App., B.C. II, 1, 3; 8; Flor. II, 13, 10; L. Ross Taylor: *Caesar's Early Career*. „Classical Philology” 1941, 36, s. 120–132; Eadem: *Caesar and the Roman Nobility*. „Transactions and Proceedings of the American Philological Association” 1942, 73, s. 11–24; E. Ferenczy: *Caesar und die Popularen*. „Klio” 1991, 73, s. 413–419.

³⁷ Vell. Pat. II, 44, 2; Flor. II, 13, 11; Cass. Dio XXXVII, 55, 1–56, 1. Por. też: Plut., Caes. 13, 2; M. Gelzer: *Caesar...*, s. 61–63; J. Carcopino: *Jules César...*, s. 202–203; Ch. Meier: *Caesar...*, s. 239; zob. też: s. 240–255; L. Canfora: *Giulio Cesare...*, s. 71, 74–75.

³⁸ Vell. Pat. II, 44, 2; Flor. II, 13, 11; Cass. Dio XXXVII, 56, 3; J. Leach: *Pompey...*, s. 120–122, por.: 114–120; R. Seager: *Pompey...*, s. 80–84; P. Greenhalgh: *Pompey (Alexander)...*, s. 201, a także s. 185–200.

³⁹ Vell. Pat. II, 44, 2; Flor. II, 13, 11; Cass. Dio XXXVII, 56, 4–5; A. Garzetti: *M. Licinio Crasso...*, s. 4, 7; B.A. Marshall: *Crassus...*, s. 96–99, 101–102; A.M. Ward: *Marcus Crassus...*, s. 211–214, 219.

Dążenia te, z chwilą gdy stały się znane, musiały wzbudzić sprzeciw i przeciwdziałanie rzymskiej arystokracji, ponieważ w myśl jej ideałów były nie do zaakceptowania. Oznaczały bowiem, że owi trzej politycy, wywodzący się z jej szeregów, zmierzają do uzyskania pozycji zapewniającej im zdecydowaną przewagę nad swymi stanowymi kolegami, a nawet dominację na rzymskiej scenie politycznej. Godziły więc także w rację stanu Republiki. Było tak także dlatego, iż wspomniane dążenia triumwirów wskazywały, że swe prywatne interesy w dużej mierze utożsamiają oni z interesami publicznymi, a ponadto, że jeżeli zajdzie taka potrzeba, będą nawet skłonni podporządkować je tym pierwszym⁴⁰.

Z punktu widzenia problemu omawianego w niniejszym artykule jeszcze bardziej intrygujące są inne cechy sojuszu Cezara, Pompejusza i Krassusa. Plutarch wyraźnie bowiem podkreśla, że porozumienie to pozwoliło tym politykom, zwłaszcza Pompejuszowi i Krassusowi, przezwyciężyć ich dotychczasową rywalizację i niezgodę⁴¹. Bez wątpienia to spostrzeżenie biografą z Cheronei należy także odnieść do innych opozycyjnych wówczas polityków i sił politycznych⁴². Wspomniane porozumienie pozwoliło również triumwirom połączyć ich wysiłki, zainicjować organizowanie wspierającej ich koalicji, a po jej ukształtowaniu się rozpocząć wystąpienia przeciwko wspólnym, bo tym samym, wrogom⁴³.

Ten efekt powstania I triumwiratu bardzo mocno eksponuje np. Plutarch. Podobnie, chociaż nie tak wyraźnie, czyni również Appian⁴⁴. Oceniając rezultaty porozumienia się Cezara, Pompejusza i Krassusa, Plutarch dodaje, iż po rozpoczęciu współpracy triumwirowie mogli stworzyć potężną, niepokonaną siłę polityczną⁴⁵. Podobną, nawet nieco dalej idącą, opinię w tym kontekście wyraża Appian z Aleksandrii. Zdaniem tego dziejopisa, Cezar Pompejusz i Krassus po ukształtowaniu się triumwi-

⁴⁰ Wskazują na to zwłaszcza sugestie Plutarcha (Caes. 13, 2), Appiana (B.C. II, 9, 33) i Kasjusza Diona (XXXVII, 54, 3–56, 5). Bardziej szczegółowe omówienie relacji między jednostką a państwem w świetle ideałów stanowiących wzór dla rzymskiej elity zob.: J. K o r p a n - t y: *Rozwój politycznej roli jednostki w Republice Rzymskiej i jego odbicie w literaturze*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 9–15.

⁴¹ Plut., Caes. 14, 1–2.

⁴² Uwaga ta w pierwszej kolejności odnosi się do polityków, ugrupowań czy grup społecznych związanych w poprzednich latach z Cezarem, Pompejuszem i Krassusem, a ponadto do tych sił politycznych, które wtedy z nimi nie współdziałały, ale również były skonfliktowane z senacką elitą o optymackiej orientacji rządzącą wówczas Republiką.

⁴³ Byli nimi dominujący w senacie arystokraci o optymackiej orientacji, skupieni pod koniec lat sześćdziesiątych wokół: Kw. Lutacjusza Katulusa, M. Tulliusza Cyncerona, M. Porcjusza Katona Młodszego oraz innych czołowych optymatów. Por. w tym kontekście: Cic., *Ad Att.* I, 13, 2; a także teksty źródłowe cytowane w przyp. 1, 2. Więcej o nich: P. Willems: *Le Sénat de la République romaine*. Vol. 1. Louvain–Paris–Berlin 1885, s. 427–449; R. Syme: *The Roman Revolution...*, s. 10–28; E.S. Gruen: *The Last Generation of the Roman Republic*. Berkeley–Los Angeles–London 1974, s. 50–66, 122–141.

⁴⁴ Plut., Crass. 14, 2; App., B.C. II, 9, 33.

⁴⁵ Plut., Crass. 14, 2.

ratu dysponowali największą potęgą w Republice⁴⁶. Plutarch, oceniając ich możliwości oddziaływania na sytuację w państwie, pisze, że były one tak wielkie, iż umożliwiały im dokonanie w Rzymie przewrotu oraz zniszczenie funkcjonujących w nim wtedy porządków politycznych i związanych z nimi stosunków⁴⁷.

Ze stwierdzeniami tymi są zgodne inne informacje starożytnych autorów. Na przykład Plutarch, a pośrednio także Wellejusz Paterkulus między innymi wskazują, że układ zawarty przez Cezara, Pompejusza i Krassusa dotyczył władzy w państwie⁴⁸. W świetle tego, co już powiedziano o ich zamiarach oraz o motywach, które miały nimi kierować, gdy przystępowali do tego porozumienia, nie może to dziwić. Jest bowiem oczywiste, że realizacja ich planów wymagała zdobycia władzy. Bardzo wymownie potwierdzają to słowa Swetoniusza, który nawiązując do istoty sojuszu Cezara, Pompejusza i Krassusa, stwierdza, iż w myśl zawartego przez nich układu w państwie nie mogło się dziać nic, co nie odpowiadałoby któremukolwiek z nich⁴⁹. Uwagę na ten jego aspekt zwracają również badacze współcześni. Czynią to np.: M. Gelzer, L. Ross Taylor, J. van Ooteghem, Ch. Meier czy W. Will⁵⁰.

Florus, wspominając w swym dziele o I triumwiracie, sugeruje, że porozumienie między Cezarem, Pompejuszem i Krassusem było skierowane przeciwko optymatom. Miały się zaś do tego przyczynić wystąpienia niektórych czołowych polityków tego ugrupowania przeciwko Gn. Pompejuszowi⁵¹. Podobnie, choć precyzyjniej, cel oraz istotę tego sojuszu ujmuje Appian. Z jego informacji wynika, że układ ten wymierzony był przeciwko optymatom i senatowi, a więc także przeciwko instytucji odgrywającej pod koniec lat sześćdziesiątych kluczową rolę w państwie, na forum której optymaci wtedy dominowali i za pomocą której sprawowali rządy. Optymaci szkodzili bowiem nie tylko Pompejuszowi, lecz także G. Juliuszowi Cezarowi. Do tych działań wykorzystywali zaś przede wszystkim senat. Według Appiana, skłoniło to obydwu do zawarcia wspomnianego porozumienia oraz „wciągnięcia” do niego także M. Licyniusza Krassusa⁵². Taki, czyli antyoptymacki i antysenacki, charakter I triumwiratu zdecydowanie podkreślają też niektórzy historycy współcześni. Czy-

⁴⁶ App., B.C. II, 9, 33.

⁴⁷ Plut., Pomp. 47, 2. Por. też: Crass. 14, 2; Caes. 13, 2.

⁴⁸ Zob. kolejno: Plut., Crass. 14, 2; Vell. Pat. II, 44, 1–3.

⁴⁹ Suet., Iul. 19, 2; G.M. Bersanetti: *La tradizione...*, s. 7.

⁵⁰ M. Gelzer: *Pompeius*. München 1949, s. 142; Idem: *Caesar...*, s. 62; Idem: *Cicero. Ein biographischer Versuch*. Wiesbaden 1969, s. 119; L. Ross Taylor: *Party...*, s. 132; J. van Ooteghem: *Pompée le Grand, bâtisseur d'empire*. Louvain–Namur–Paris 1954, s. 304; Ch. Meier: *Untersuchungen...*, s. 164; W. Will: *Julius Caesar. Eine Bilanz*. Stuttgart–Berlin–Köln 1992, s. 50.

⁵¹ W tym kontekście Florus eksponuje działania Metellusa Kretikusa oraz M. Porcjusza Katona Młodszego (II, 13, 8–9). Podobnie czyni Plutarch (Pomp. 46, 3; Cat. Min. 31, 1–2), wskazuje jednak przede wszystkim na poczynania L. Licyniusza Lukullusa i związanego z nim Katona, a w biografii Krassusa (14, 2) – na wystąpienia Cycerona, Katulusa i Katona.

⁵² App., B.C. II, 8, 28–9, 33.

nią tak zwłaszcza: J.-B. Mispoulet, W. Drumann, P. Groebe, R.E. Smith, K. Kumaniecki, F. Càssola i L. Labruna czy M. Cary i H.H. Scullard⁵³. Z uwagi na taki charakter sojuszu łączącego Cezara, Pompejusza i Krassusa Plutarch nie miał żadnych wątpliwości co do ich zamiarów. Biograf ten wskazał bowiem wyraźnie, iż porozumienie to zawarli po to, by obalić rządy optymatów⁵⁴. W żywocie Krassusa twierdzi także, że dzięki posiadanym atutom, nawiązaniu współpracy i połączeniu swych wysiłków bez trudności mogli wyeliminować z życia politycznego i senat, i zgromadzenie ludowe oraz bez przeszkód sprawować w Rzymie władzę⁵⁵.

Teza ta koreluje ze stanowiskami i sugestiami innych starożytnych historyków. Autor perioch Liwiuszowego dzieła, nawiązując bowiem do poczynañ Cezara podejmowanych przez niego w połowie 60 roku, bardzo zdecydowanie przypisuje mu zamiar zagarnięcia Rzeczypospolitej⁵⁶. Natomiast Plutarch i Cezara, i Pompejusza oskarżył o to, że zawierając przymierze wystąpili przeciwko Rzymowi⁵⁷. Najdalej posunął się Florus, pisząc, że Cezar, Pompejusz i Krassus zamierzali wówczas zagarnąć Rzeczpospolitą⁵⁸.

Przytoczone tu sugestie starożytnych autorów nie pozostawiają cienia wątpliwości co do tego, że już w czasach antycznych uważano, iż wszyscy triumwircowie zmierzali do przejścia władzy w Republice, czyli do osiągnięcia celu, jaki zazwyczaj stawiają sobie inicjatorzy, organizatorzy czy przywódcy różnego rodzaju przewrotów politycznych i zamachów.

Jeżeli Cezar, Pompejusz i Krassus stawiali sobie takie cele, to bez wątpienia ich porozumienie, czyli I triumwirat, było skierowane przeciwko Rzeczypospolitej, miało więc antypaństwowy charakter. Bardzo wyraźnie i zdecydowanie sugeruje to Plutarch w żywocie G. Juliusza Cezara⁵⁹. Ową opinię biografu z Cheronei podzielają również badacze współcześni, np.: E. Meyer, J. van Ooteghem, J. Dickinson, R.E. Smith, T.N. Mitchell czy H. Bengtson. Jednak swe stanowiska, odnośnie do tej kwestii, formułują i uzasadniają inaczej⁶⁰.

⁵³ J.-B. Mispoulet: *La vie parlementaire à Rome sous la République: Essai de reconstitution des séances historiques du sénat romain*. Paris 1899, s. 319; W. Drumann, P. Groebe: *Geschichte Roms in seinem Übergange von dem republikanischen zur monarchischen Verfassung*. Bd. 3. Leipzig 1906, s. 180; R.E. Smith: *The Failure...*, s. 113; K. Kumaniecki: *Cyceron...*, s. 247; F. Càssola, L. Labruna: *Linee...*, s. 350; M. Cary, H.H. Scullard: *Dzieje Rzymu...*, s. 485.

⁵⁴ Plut., *Caes.* 13, 3.

⁵⁵ Plut., *Cras.* 14, 2.

⁵⁶ Liv. per. CIII.

⁵⁷ Plut., *Cat. Min.* 31, 4.

⁵⁸ Flor. II, 13, 11.

⁵⁹ Plut., *Caes.* 13, 2.

⁶⁰ E. Meyer: *Caesars Monarchie...*, s. 59–60; J. van Ooteghem: *Pompée...*, s. 304; J. Dickinson: *Death...*, s. 29; R.E. Smith: *Cicero the Statesman*. Cambridge 1966, s. 141; T.N. Mitchell: *Cicero, Pompey...*, s. 21; H. Bengtson: *Römische Geschichte...*, s. 180.

Z tego też względu nie jest chyba dziełem przypadku, że autor perioch Liwiuszowego dzieła sojusz łączący triumwirów określił terminem *conspiratio*, czyli spisek, sprzysiężenie⁶¹.

Ze sposobem, w jaki omawiane tu porozumienie Cezara, Pompejusza i Krassusa określił autor perioch Liwiuszowego dzieła, korespondują uwagi, które do powstania tego sojuszu odniósł Plutarch. Nawiązując bowiem do wiążących się z jego tworzeniem działań Cezara, stwierdził, że ich przyczyny były złe. Zdaniem tego biografy, pogodzenie wówczas przez Cezara Pompejusza z Krassusem było również posunięciem podstępny, ale zarazem – jak to Plutarch przyznaje – genialnie pomyślanym⁶².

Ze stwierdzeniami zaczerpniętymi z tekstów wspomnianych autorów są także zgodne, odnoszące się do omawianych tu wydarzeń, komentarze Kasjusza Diona. Podkreśla on bowiem, że Cezar, Pompejusz i Krassus fakt zawarcia przez nich porozumienia i będącą jego konsekwencją współpracę starali się utrzymać w tajemnicy tak długo, jak to było możliwe⁶³. Dziejopis ten twierdzi również, iż by to osiągnąć, imali się różnych środków i sposobów. Między innymi po zawarciu wspomnianego sojuszu starali się kamuflować wszystkie swe posunięcia, które mogłyby zdradzić jego istnienie. Zachowaniu tajemnicy miały służyć różnorodne pozory. Chodziło im bowiem o to, by łączące ich porozumienie zataić do czasu, w którym mogliby przystąpić do realizacji swych zamysłów⁶⁴.

Można się domyslać, iż streszczone tu sugestie Kasjusza Diona, szczególnie zaś znajdujące się wśród nich stwierdzenie „zanim nie przygotują się [triumwiry – N.R.] dostatecznie [do wykonania swych planów – N.R.]”⁶⁵, oznaczały, iż swą współpracę chcieli utrzymać w tajemnicy przede wszystkim z tego względu, że bezpośrednio po zawarciu wspomnianego sojuszu nie mogli przystąpić do realizacji swych zamiarów, gdyż wszyscy trzej byli prywatnymi obywatelami. Jako tacy nie mieli zaś koniecznej do tego władzy ani wiążących się z nią uprawnień. Na podstawie tego, co nam wiadomo o sytuacji panującej w Rzymie w 60 roku, należy przyjąć, że pod tym względem położenie triumwirów musiało ulec zmianie z chwilą, w której chociażby jeden z nich osiągnąłby urząd umożliwiający mu rozpoczęcie realizacji planów wszystkich trzech. Spośród nich politykiem mogącym po takie stanowisko sięgnąć najszybciej, najpóźniej w perspektywie sześciu miesięcy, był Cezar, zabiegający wtedy o konsulat na następny rok⁶⁶. Mając to na uwadze, można sugere-

⁶¹ Liv., per. CIII. Zob. też: G.M. Bersanetti: *La tradizione...*, s. 1.

⁶² Plut., Pomp. 47, 1.

⁶³ Cass. Dio XXXVII, 58, 1.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem (przekł. W. Małyda).

⁶⁶ Jeżeli omawiane tu przymierze Cezara, Pompejusza i Krassusa ukształtowało się przed lub w trakcie wyborów konsulów na 59 rok, to uczestniczącemu w nich, w charakterze jednego z kandydatów zabiegających o ów urząd, Cezarowi do objęcia konsulatu pozostało około sześciu miesięcy. Jeżeli porozumienie między nimi doszło do skutku, gdy był już konsulem desygnowanym, czyli w trudnym do określenia momencie po wyborach, do objęcia przez niego tego stanowiska pozostało mniej czasu. Por. w tym kontekście teksty źródłowe cytowane w przyp. 3–4.

rować, iż Kasjusz Dion chciał powiedzieć, że triumwirowie swe porozumienie starali się utrzymać w tajemnicy co najmniej do czasu objęcia przez Cezara godności konsula, czyli do 1 stycznia 59 roku, ponieważ wtedy piastowane przez niego stanowisko mogli wykorzystać do zrealizowania swych zamiarów.

Działan mających zapewnić utrzymanie porozumienia w tajemnicy triumwirowie nie zaprzestali jednak nawet wtedy, gdy przystąpili do realizacji swych zamierzeń, czyli w 59 roku. Nie powinno to dziwić, ponieważ zwiększały one szanse osiągnięcia przez nich założonych celów, gdyż sprzyjały zaskoczeniu przeciwników. Owe zabiegi jednoznacznie potwierdza, poświęcający wiele uwagi ówczesnym wydarzeniom, Appian z Aleksandrii. Związane z tym wysiłki triumwirów dziejopis ten odnosi jednak przede wszystkim do G. Juliusza Cezara, piastującego – od 1 stycznia – urząd konsula⁶⁷. Jest to jednak oczywiste, gdyż Gn. Pompejusz i M. Licyniusz Krasus nadal byli prywatnymi obywatelami, a jako tacy formalnie nie mieli możliwości inicjowania ani podejmowania jakichkolwiek oficjalnych działań na forum publicznym⁶⁸. Ponadto ich jawne zaangażowanie się w ówczesne rozgrywki polityczne mogło doprowadzić do ujawnienia powiązań łączących ich z Cezarem oraz współpracy, którą z nim nawiązali⁶⁹. Dlatego oficjalnie nie mogli w nich brać udziału, a ich uczestnictwo w owych rozgrywkach musiało polegać na dyskretnym wspieraniu poczyną partnera piastującego państwowe stanowisko⁷⁰.

G. Juliusz Cezar starał się wtedy zataić swe rzeczywiste zamiary oraz maskować charakter swych posunięć z dwóch powodów. Pierwszym były cele, które za-

⁶⁷ App., B.C. II, 10, 34.

⁶⁸ Zgodnie z tradycją oraz z obowiązującymi – w tym zakresie – prawami, możliwości inicjowania, a także podejmowania oficjalnych działań na forum publicznym mieli tylko urzędnicy. Faktycznie jednak, np. na posiedzeniach senatu czy na *contio*, czynili to także politycy nie piastujący urzędów, ale w ograniczonym zakresie, bo zawsze za zgodą i z inicjatywy – zwykle w odpowiedzi na zapytanie – przewodniczącego obradom tych instytucji urzędnika. Szerzej o relacjach między magistraturą a innymi instytucjami politycznymi zob.: F. Hofmann: *Der römische Senat zur Zeit der Republik*. Berlin 1847, s. 78–163; Th. Mommsen: *Römisches Staatsrecht*. Bd. 2, 1. Leipzig 1877, s. 118–123, 222–226, 295–317; Vol. 3, 1. Leipzig 1887, s. 388–396, Bd. 3, 2. Leipzig 1888, s. 905–1003; F. de Martino: *Storia*. Vol. 2. Napoli 1973, s. 185–192, 216–221, 225–236; vol. 3, s. 151–155; A. Lintott: *The Constitution of the Roman Republic*. Oxford 1999, s. 43–49, 75–85, 94–128.

⁶⁹ Oznaczałoby to jednak postawienie pod znakiem zapytania możliwości zrealizowania celów triumwirów. Cezar – jak wiadomo – oczywiście wykorzystał poparcie Pompejusza i Krassusa, ale w odpowiednim, dogodnym dla niego, momencie, dopiero po wyczerpaniu innych możliwości zneutralizowania oporu optymatów i po przygotowaniu tego manewru, czyli po skompromitowaniu przeciwników i pozyskaniu poparcia znacznej części mieszkańców Rzymu: App., B.C. II, 10, 34–36; Cass. Dio XXXVIII, 1–5. Por. też: Plut., *Caes.* 14, 1–3; *Pomp.* 47, 3–5.

⁷⁰ Z wiadomych względów informacji o tych działaniach Pompejusza i Krassusa brak. Na czym więc owo dyskretnie wspieranie działań Cezara polegało, na pewno nie wiadomo. Prawdopodobnie między innymi wykorzystywali oni swe – bardzo rozległe – wpływy do zapewnienia jego posunięciom pozytywnego oddźwięku wśród mieszkańców stolicy oraz zabiegali o to, by na arenie politycznej był on dobrze widoczny.

mierzał osiągnąć wraz z Pompejuszem i Krassusem, gdyż – jak już wskazano – były one niezgodne z racją stanu Republiki⁷¹. Drugą przyczyną zaś była wrogość dominujących na forum senatu i rządzących państwem optymatów⁷². Dlatego, mając to na uwadze, za wszelką cenę dążył do ukrycia rzeczywistych przyczyn, a zwłaszcza celów, podejmowanych wówczas przez siebie działań. By to osiągnąć, w przemyślny sposób je maskował i kamuflował⁷³. Z tych względów robił np. wszystko, by antagonistów, z konsulem M. Kalpurniuszem Bibulusem na czele, przekonać o swych pokojowych zamiarach, o skłonności do zawarcia z nimi ugody oraz o tym, że nie podejmie jakichkolwiek przedsięwzięć, które szkodziłyby im i Republice⁷⁴. Jednocześnie publicznie wielokrotnie dawał wszystkim do zrozumienia, iż niezgodę i będący jej konsekwencją brak współpracy między konsulami uważa za zjawisko złe i szkodliwe dla Rzeczypospolitej⁷⁵.

Takie posunięcia Cezara były jak najbardziej uzasadnione, ponieważ – jak podaje Appian – senat od pewnego już czasu zarówno jego, jak i Pompejusza i Krassusa podejrzewał, że potajemnie z sobą współdziałają, a także że za wszelką cenę będą dążyli do zrealizowania swych planów i zamierzeń⁷⁶.

Z innych informacji Appiana wiadomo, że przedstawione tu działania G. Juliusza Cezara, prawdopodobnie podjęte przez niego bezpośrednio po objęciu konsulatu, chociaż nie można wykluczyć, że rozpoczął je wcześniej⁷⁷, przyniosły pożądany przez niego skutek. Politykiem, który pierwszy dał się wtedy Cezarowi oszukać, był jego partner na urzędzie, konsul M. Kalpurniusz Bibulus, z racji piastowanego stanowiska ówczesny przywódca optymatów, mający wielki wpływ zarówno na poczynania tworzących to ugrupowanie polityków, jak i senatu, na forum którego licznie zdecydowanie wtedy przeważali. Wiadomo bowiem, iż Cezar uspił wówczas czujność Bibulusa i doprowadził do tego, że ten zaniechał przygotowań do przeciwstawienia się przeciwnikom, co w niedalekiej perspektywie miało fatalne następstwa⁷⁸. Takie same efekty przyniosły podobne inicjatywy Cezara adresowane przez niego do pozostałych prosenackich polityków. Z informacji Plutarcha i Appiana wynika bowiem, że również ich czujność Cezar stępił, ponieważ wskutek publicznego de-

⁷¹ Szerszą wypowiedź na ten temat zob. na s. 17–19. Por. też s. 12–13.

⁷² W różny sposób eksponują ją prawie wszyscy nadmieniający o tych wydarzeniach autorzy antyczni: Liv., per. CIII; Suet., Iul. 19, 2; 20, 1; Plut., Caes. 13, 3; 14, 2–4; Pomp. 47, 3–4; 48, 1–2; Cat. Min. 31, 4–32, 2; App., B.C. II, 9, 34–10, 36; Cass. Dio XXXVIII, 1–5.

⁷³ Owe maskujące manewry Cezara najlepiej poświadcza Appian z Aleksandrii (B.C. II, 10, 34). Pośrednio potwierdzają je także Plutarch (Caes. 13, 2) i Kasjusz Dion (XXXVIII, 1, 1; 7).

⁷⁴ App., B.C. II, 10, 34; Cass. Dio XXXVIII, 1, 1.

⁷⁵ App., B.C. II, 10, 34.

⁷⁶ Ibidem, 9, 34.

⁷⁷ Jest także możliwe, że Cezar działania maskujące jego rzeczywiste zamiary zainicjował jeszcze w 60 roku, gdy był konsulem desygnowanym. Dokładne określenie czasu ich rozpoczęcia, a także wyeliminowanie wieloznaczności fragmentu tekstu dzieła Appiana traktującego o jego zamiarach nie są możliwe. Zob. B.C. II, 9–10, 34.

⁷⁸ Ibidem, 10, 34.

klarowania przez niego ugodowych zamiarów oraz intensywnego eksponowania ugodowej postawy byli przekonani, iż był to rezultat ich dotychczasowej zdecydowanej polityki, którą starali się mu przeciwstawić i nie dopuścić do realizacji jego замыслов⁷⁹. Ze słów Plutarcha wynika także, iż jedynym prosenackim politykiem, który nie dał się wtedy podejść Cezarowi, był M. Porcjusz Katon Młodszy, starający się za wszelką cenę demaskować przewrotny charakter jego poczynañ⁸⁰. Wiadomo jednak, iż wysiłki Katona nie przyniosły pożądaných przez niego efektów, gdyż jedynym rezultatem jego zabiegów było to, że zaczęto uważać go za natręta niepotrzebnie straszącego obywateli oraz wyolbrzymiającego niebezpieczeństwa grożące Republice ze strony Cezara⁸¹.

Dążenia triumwirów, szczególnie Cezara, do zatajenia istnienia czy rzeczywistego charakteru ich porozumienia autorzy starożytni potwierdzają także inaczej, w sposób pośredni, a więc o wiele mniej wyraźnie, np. podając różne, często z sobą sprzeczne, daty i okoliczności jego zawarcia⁸², czy nieprecyzyjnie i bardzo ogólnie informując o motywach, które Cezara, Pompejusza i Krassusa skłoniły do przystąpienia do tego sojuszu⁸³. Owe nieprecyzyjne i niedokładne informacje świadczą bowiem, iż rzeczywistego czasu i okoliczności powstania tzw. I triumwiratu żaden z piszących na ten temat dziejopisów nie znał, gdyż zarówno dla nich, jak i dla innych współczesnych omawianym tu wydarzeniom Rzymian były one okryte tajemnicą⁸⁴. Ponadto wiadomości o tym, które starożytni autorzy zamieścili w swych przekazach, wywodzą się z różnych, mniej lub bardziej wiarygodnych, pogłosek krążących po Rzymie, zwłaszcza wśród rzymskich polityków, od czasu gdy triumwirowie swe współdziałanie, czyli łączący ich związek, ujawnili⁸⁵.

W tym kontekście, mając na uwadze to, co na ten temat powiedziano, można przyjąć, iż tajny charakter omawianego tu porozumienia Cezara, Pompejusza i Krassusa nie ulega wątpliwości. Bardzo zdecydowanie podkreśla to np. E. Meyer, który

⁷⁹ Por.: Plut., *Caes.* 13, 2; App., *B.C.* II, 10, 34.

⁸⁰ Plut., *Caes.* 13, 3; Pomp. 47, 2–3; Cat. Min. 31, 5.

⁸¹ Plut., *Caes.* 13, 3.

⁸² Zob. teksty źródłowe cytowane w przyp. 4.

⁸³ Jest to charakterystyczne głównie dla Wellejusza Paterkulusa (II, 44, 2), Plutarcha (*Caes.* 13, 2), Florusa (II, 13, 11) czy Kasjusza Diona (XXXVII, 55, 1–56, 5).

⁸⁴ Bardzo wymowny jest zwłaszcza brak jakichkolwiek danych na ten temat w przekazach powstałych równocześnie z omawianymi tu wydarzeniami lub nieco później, np. w listach wcho-dzących w skład korespondencji Cyserona lub w jego mowach. Precyzyjnych informacji o czasie i okolicznościach ukształtowania się związku Cezara, Pompejusza i Krassusa prawdopodobnie nie było także w tych relacjach napisanych po 60 roku przed Chrystusem, które do naszych czasów albo w całości, albo w większej części się nie dochowały. Jeżeli byłoby inaczej, to wzmianki o tym musiałyby się znaleźć w tekstach powstałych w czasach Cesarstwa, gdyż nic nie stało na przeszkodzie, by ich autorzy skorzystali z odpowiednich wiadomości zawartych w przekazach swych poprzedników.

⁸⁵ Takie pochodzenie informacji źródłowych o czasie i okolicznościach powstania I triumwiratu wyjaśnia charakter tych danych, zwłaszcza ich ogólnikowość, niedokładność czy występująca w nich sprzeczność.

nawiązując do tej kwestii, stwierdza: „Natürlich suchten die drei Männer ihre Verschwörung zu gemeinsamer Beherrschung der Republik möglichst lange geheim zu halten [...]”⁸⁶. Podobnie wypowiadają się w tej sprawie także inni badacze (np.: H.A. Sanders, S.L. Utczenko, P. Greenhalgh), mimo iż niektórzy z nich swego stanowiska nie eksponują tak wyraźnie i stanowczo, gdyż o tajnym charakterze I triumwiratu nie zawsze piszą wprost, lecz stwierdzają np., iż ujawnienie się tego porozumienia nastąpiło w pierwszej połowie konsulatu G. Juliusza Cezara, w trakcie przeprowadzenia przez niego *lex Iulia agraria*⁸⁷.

Niektórzy badacze z takim ujmowaniem tej kwestii się nie zgadzają. Bardzo stanowczo eksponuje to np. J.S. Saj, który tajny charakter I triumwiratu zdecydowanie neguje. Jego zdaniem, „przy rozwiniętych wśród arystokracji rzymskiej stosunkach towarzyskich i pokrewieństwach, sięgających głęboko w przeciwne stronnictwa, [utrzymanie istnienia sojuszu Cezara, Pompejusza i Krassusa w tajemnicy – N.R.] nie wydaje się prawdopodobne”⁸⁸. Jednak w świetle tego, co o tajnym charakterze ich porozumienia tu powiedziano, stanowisko tego badacza należy uznać za błędne, a argumenty, którymi je uzasadnia, czyli błyskotliwą i pozornie dogłębną, a w rzeczywistości powierzchowną analizę tekstów źródłowych, za nieprzekonywającą⁸⁹.

Charakterystyczną cechą polityki Cezara w czasie jego konsulatu w 59 r. było również to, że działał wtedy także na rzecz Pompejusza i Krassusa. Reprezentował więc interesy wszystkich triumwirów i występował ze wspólnie przez nich uzgodnionymi inicjatywami⁹⁰. Posunięcia wiążące się z ich realizacją traktował priorytetowo. Znaczące było również i to, że do ich przeprowadzania – jak to wynika z relacji Wellejusza Paterkulusa – zgodnie z zamiarami swych partnerów, wykorzystywał urząd konsula, czyli oficjalnie, legalnie objęte państwowe stanowisko⁹¹. Korzystając z uprawnień, które z tego tytułu mu przysługiwały, wcale jednak nie postępował otwarcie. By zwiększyć szanse zrealizowania swych zamiarów, Cezar często stosował prowokacyjne metody działania. Było to widoczne zwłaszcza w tych posunięciach, które podejmował w stosunku do swego partnera na urzędzie, czyli M. Kalpurniusza Bi-

⁸⁶ E. Meyer: *Caesars Monarchie...*, s. 59–60.

⁸⁷ H.A. Sanders: *The So-called first Triumvirate*. „Memoirs of the American Academy in Rome” 10, 1932, s. 55 in.; S.L. Utczenko: *Kryzys...*, s. 87, 98, 99; P. Greenhalgh: *Pompey (Alexander)...*, s. 201.

⁸⁸ J.S. Saj: *Rola Cezara...*, s. 41.

⁸⁹ Ibidem, s. 40–44.

⁹⁰ Zob. w tym kontekście: Vell. Pat. II, 44, 2; 4; Suet., Iul. 20, 1; 3; Plut., Caes. 14, 3; Pomp. 47, 3–4; 48, 2–3; Cat. Min. 31, 4–5; 32, 3; 33, 1; 3–4; App., B.C. II, 10, 35–36; 13, 46–49; Cass. Dio XXXVIII, 1, 4–5; 6, 4; 7, 3–9, 2; a także: M. Gelzer: *Pompeius...*, s. 143–151; J. van Ootegem: *Pompée...*, s. 303–335; J. Carcopino: *Jules César...*, s. 205–221; B.A. Marshall: *Crassus...*, s. 104–107; A.M. Ward: *Marcus Crassus...*, s. 217–226; Ch. Meier: *Caesar...*, s. 256–276.

⁹¹ Vell. Pat. II, 44, 2; 4. Wynika to także, chociaż nie tak wyraźnie, z przekazów innych autorów antycznych: Liv., per. CIII; Suet., Iul. 19, 2–20, 1; Plut., Caes. 14, 1; Crass. 14, 2–3; Pomp. 47, 1–3; Cat. Min. 31, 4.

bulusa⁹². Działania takie miały miejsce szczególnie wtedy, gdy Bibulus próbował się Cezarowi przeciwstawić, a ich celem było skompromitowanie tego nieprzejednanego optymaty. Dochodziło więc do nich zwłaszcza podczas walki o sprawowanie niepodzielnych rządów w Republice, która między nimi i popierającymi ich siłami politycznymi toczyła się w pierwszych miesiącach 59 roku, w trakcie przeprowadzania *lex Iulia agraria*⁹³, a ponadto, na porównywalną, a być może nawet większą skalę, w innych okresach konsulatu Cezara i Bibulusa, np. w trakcie rozgrywek wiążących się z tzw. aferą Wettiusza, czy przy innych okazjach⁹⁴.

W czasie swego pierwszego konsulatu G. Juliusz Cezar dał się również poznać jako polityk nie stroniący od radykalnych, a nawet kontrowersyjnych wystąpień i posunięć. W związku z tym Plutarch z Cheronei wskazywał, iż swymi działaniami zamienił konsulat w trybunat ludowy⁹⁵. Lansował bowiem i realizował inicjatywy, które wśród bardzo wielu Rzymian, zwłaszcza zaliczanych do politycznej i społecznej elity, wywoływały powszechne oburzenie. Z tego też względu, nawiązując do charakteru poczynañ Cezara, Plutarch podkreślił także, że były godne nie konsula, lecz raczej raczej zuchwałego trybuna ludowego⁹⁶.

Jak wskazują informacje zaczerpnięte z przekazów innych starożytnych autorów, z tych samych powodów podobne, a nawet o wiele ostrzejsze, zastrzeżenia i oskarżenia w związku z działaniami podejmowanymi wtedy przez Cezara, Pompejusza i Krassusa wysuwało pod ich adresem wielu rzymskich polityków, a nawet zwykłych obywateli. Dawali oni do zrozumienia oraz podkreślali, że triumwirowie i ich współpracownicy, dążąc za wszelką cenę do zrealizowania swych zamierzeń, nie przestrzegali przyjętych zwyczajów ani obowiązujących praw⁹⁷. Ze stosowania

⁹² Bardzo dobrze ukazuje to zwłaszcza Kasjusz Dion (XXXVIII, 4, 1–6, 2), a ponadto Plutarch (Caes. 14, 2–3), z którego informacji wynika jednak, że owe prowokacyjne działania wymierzone były przeciwko wszystkim optymatom w senacie.

⁹³ Liv., per. CIII; Suet., Iul. 20, 1–2; Plut., Caes. 14, 1–6; Pomp. 47, 3–48, 2; Cat. Min. 31, 4–32, 3; App., B.C. II, 10, 34–12, 42; Cass. Dio XXXVIII, 1–7, 2; A. Afzelius: *Die politische Bedeutung...*, s. 158–161; M. Gelzer: *Caesar...*, s. 65–67; R. Fehrle: *Cato Uticensis...*, s. 120–126; L.A. Burckhardt: *Politische Strategien der Optimaten in der späten römischen Republik*. In: *Historia Einzelschriften*. H. 57. Stuttgart 1988, s. 197 i n.; I. Hofmann-Löbl: *Die Calpurnii...*, s. 189, przyp. 15; F.X. Ryan: *Bibulus as President of the Senate*. „*Latomus*” 1996, 55, s. 384–386; L. Canfora: *Giulio Cesare...*, s. 87–91.

⁹⁴ Cic., Ad Att. II, 24, 2–4; Suet., Iul. 20, 4–5; Plut., Caes. 14, 7–8; App., B.C. II, 12, 43–45; Cass. Dio XXXVIII, 9, 2–4. O tzw. aferze Wettiusza zob. np.: W.C. McDermott: *Vettius ille...*, s. 351–367; W. Allen: *The „Vettius Affair”...*, s. 153–163; R.F. Rossi: *La congiura...*, s. 247–260.

⁹⁵ Plut., Pomp. 47, 3.

⁹⁶ Plut., Caes. 14, 1; Cat. Min. 32, 1.

⁹⁷ Najwyraźniej zarzuty takie pod adresem triumwirów i ich najbliższych współpracowników, nie wymieniając jednak nikogo z imienia, sformułował Ciceron (Ad Att. II, 9, 1). Pośrednio wskazują na to również informacje z dzieł: Appiana (B.C. II, 10, 36; 11, 38–41) i Kasjusza Diona (XXXVIII, 3, 2; 4, 1; 4–5; 5, 3–4; 6, 1–3; 6, 8, 2), a także Plutarcha (Caes. 14, 6–9; Pomp. 47, 4–5; 48, 1; 4; Cat. Min. 31, 5–32, 2).

takich praktyk znany był wtedy szczególnie, skupiający na sobie – z racji bardzo wielkiej aktywności oraz piastowania najwyższego urzędu w państwie – powszechną uwagę, G. Juliusz Cezar. Zarzucano mu, że bez skrupułów nagiął prawo do swych potrzeb, a nawet je łamał, jeżeli jego przedsięwzięcia czy inicjatywy tego wymagały⁹⁸.

Cezar w czasie sprawowania swego pierwszego konsulatu dał się także poznać jako polityk stosujący w trakcie ówczesnych rozgrywek jeszcze drastyczniejsze sposoby zwalczania przeciwników. Jeżeli nie mógł ich zmusić do ustępstw lub zrezygnowania z przeciwstawiania mu się metodami parlamentarnymi, to nie cofał się przed wysuwaniem pod ich adresem gróźb czy przed ich zastraszaniem⁹⁹. Metody te stosował zwłaszcza przeciwko tym antagonistom, którzy stawiali mu szczególnie silny i zdecydowany opór. Dlatego ofiarami tych praktyk Cezara stali się przede wszystkim ówcześni czołowi optymaci, między innymi jego partner na urzędzie konsula wspomniany już M. Kalpurniusz Bibulus, a także współpracujący z nim i wspierający go M. Porcjusz Katon Młodszy czy zaliczany wówczas do grona najbardziej szanowanych senatorów L. Licyniusz Lukullus¹⁰⁰. Ten ostatni został wtedy przez Cezara zastraszony do tego stopnia, że pod wpływem jego niedwuznacznych, kojarzących się z szantażem, sugestii i gróźb na zawsze wycofał się z aktywnego udziału w życiu politycznym¹⁰¹. Groźby, zastraszanie, a nawet szantaż Cezar stosował nie tylko zwalczając pojedynczych polityków. Po te metody z powodzeniem sięgał również w trakcie starć z senatem, skutecznie eliminując z udziału w życiu publicznym oraz ze stawiania triumwirom oporu większość wrogich im senatorów¹⁰².

Najbardziej zdeklarowani przeciwnicy triumwirów, by walkę z nimi kontynuować, skłonni byli skorzystać ze wsparcia swych stosunkowo licznych zwolenni-

⁹⁸ Podkreślają to wszyscy autorzy antyczni omawiający wydarzenia z 59 roku. Pompejusz i Krassus, jako prywatni obywatele, byli pod tym względem o wiele mniej aktywni: Cic., *Ad Att.* II, 9, 1; Suet., *Iul.* 20, 1–2; Plut., *Caes.* 14, 6–7; Pomp. 47, 3–5; 48, 1; Cat. *Min.* 32, 2; App., *B.C.* II, 10, 36; 11, 38–13, 46; Cass. Dio XXXVIII, 3, 2–3; 4, 4–6, 7; 8, 2–5.

⁹⁹ Suet., *Iul.* 20, 1; 4–5; Plut., 14, 2–3; 6–8; Pomp. 47, 4–5; 48, 4; Cat. *Min.* 33, 1–2; App., *B.C.* II, 12, 42; 45; Cass. Dio XXXVIII, 3, 2; 4, 4–5; 5, 4; 6, 4–6; 7, 2.

¹⁰⁰ Suet., *Iul.* 20, 1; 4; Plut., *Caes.* 14, 6–7; Pomp. 47, 4–5; 48, 4; Luc. 42, 6–43, 1; Cat. *Min.* 33, 1–2; App., *B.C.* II, 12, 42; 45; Cass. Dio XXXVIII, 3, 2; 6, 4–6; 7, 1–2; A. Afzelius: *Die politische Bedeutung...*, s. 159; J.M. Conant: *The Younger Cato*. Ann Arbor 1953, s. 107 i n.; R. Fehrlé: *Cato Uticensis...*, s. 121–122; I. Hofmann-Löbl: *Die Calpurnii...*, s. 189, przyp. 15; F.X. Ryan: *Bibulus...*, s. 384. Zob. też literaturę cytowaną w przyp. 101.

¹⁰¹ Informuje o tym Swetoniusz (*Iul.* 20, 4) i Plutarch (Pomp. 48, 4). Ten ostatni w żywocie Lukullusa (42, 6–43, 1) sugeruje jednak, wbrew temu, co napisał w biografii Pompejusza, że Lukullus wycofywał się z życia publicznego stopniowo. Całkowite i ostateczne zerwanie przez niego z uprawianiem polityki miało bowiem nastąpić nie w 59 roku, lecz dopiero w pierwszych miesiącach roku następnego. Zob. też: J. van Ooteghem: *Lucius Licinius Lucullus*. Ed. Acad. Roy. de Belg. [b.m.w.] 1959, s. 173–176; A. Keaveney: *Lukullus*. Warszawa 1998, s. 175–178.

¹⁰² Suet., *Iul.* 20, 1; Plut., *Caes.* 14, 2–3; 8; Cat. *Min.* 31, 5–32, 6; App., *B.C.* II, 10, 36; 12, 42; Cass. Dio XXXVIII, 3, 3; 4, 5; 6, 4; 7, 2.

ków¹⁰³, dlatego też wspomniane już sposoby zwalczania optymatów okazały się niewystarczające. G. Juliusz Cezar zdecydował się więc sięgnąć po jeszcze ostrzejsze i drastyczniejsze środki. Z jego punktu widzenia, wobec zaostrzania się walki o władzę, a zwłaszcza wobec stawiania przez przeciwników zdecydowanego, coraz bardziej stanowczego oporu¹⁰⁴, było to konieczne. Te bowiem, które w konfrontacji z nimi stosował dotychczas, nie gwarantowały mu ani przełamania go, ani osiągnięcia zwycięstwa. Z tych powodów sięgnął po oręż, by w razie konieczności swych antagonistów móc zwalczać zbrojnie¹⁰⁵. Było to możliwe, ponieważ zawczasu postarał się o zdobycie licznych stronników, bardzo mocno zainteresowanych w popieraniu realizowanej wtedy przez niego polityki¹⁰⁶.

Do wykorzystania przeciwko nieprzyjaciołom triumwirów oręża doszło wtedy w trakcie przeprowadzania przez Cezara *lex Iulia agraria* na zgromadzeniu ludowym, gdyż prosenaccy politycy do uchwalenia projektu tej ustawy nie zamierzali dopuścić¹⁰⁷. Ponieważ, jak już zasygnalizowano, nie byli osamotnieni ani bezbronni, stronnikom triumwirów przeciwstawili własnych zwolenników. Do zastosowania wtedy przemocy doprowadził jednak Cezar i jego współpracownicy, którzy wobec opierających mu się przeciwników siły użyli pierwsi¹⁰⁸. W rezultacie podczas wspomnianych obrad zgromadzenia ludowego doszło do krótkotrwałych, prawdopodobnie

¹⁰³ Zaliczała się do nich większość senatorów, szczególnie o optymackiej orientacji, klienci czołowych optymatów, a także część mieszkańców Rzymu: Liv., per. CIII; Plut., Caes. 14, 2; 7; Pomp. 48, 2; Cat. Min. 31, 5–32, 2; 33, 2; App., B.C. II, 10, 36–37; Cass. Dio XXXVIII, 2, 2–3, 3; 6, 6.

¹⁰⁴ O różnych jego formach wyczerpująco informują autorzy tekstów źródłowych: Liv., per. CIII; Suet., Iul. 20, 1; 4; Plut., Caes. 14, 2–3; 5–7; Pomp. 47, 4–5; 48, 1–2; Cat. Min. 31, 5–33, 2; App., B.C. II, 10, 36–12, 42; Cass. Dio XXXVIII, 2, 2–3, 3; 4, 2–3; 6, 1–4; 7, 1–2.

¹⁰⁵ Plut., Pomp. 47, 4–5; App., B.C. II, 10, 36; Cass. Dio XXXVIII, 5, 3–4. Według Plutarcha (Caes. 14, 2–3), Cezar uczynił to w odpowiedzi na zagrożenie ze strony przeciwników. Posługiwanie się przez nich, np. przez Bibulusa, zbrojnymi przeciwko Cezarowi potwierdza Kasjusz Dion (XXXVIII, 6, 2).

¹⁰⁶ Z tego punktu widzenia wśród Rzymian wspierających wtedy działania Cezara najistotniejszą rolę odgrywali ci, którzy w trakcie ewentualnych starć z przeciwnikami triumwirów mogli go wesprzeć czynnie i na odpowiednią skalę, czyli mieszkańcy stolicy z najniższych warstw społecznych oraz weterani Pompejusza: Vell. Pat. II, 44, 4; Suet., Iul. 20, 1; 3; Plut., Caes. 14, 1–3; 6; Pomp. 47, 3–5; 48, 1; Cat. Min. 31, 4; App., B.C. II, 10, 35–36; 13, 46; Cass. Dio XXXVIII, 1, 1–7; 2, 3; 3, 3; 4, 4–5, 5.

¹⁰⁷ Suet., Iul. 20, 1; Plut., Pomp. 48, 1–2; Cat. Min. 32, 2–3; App., B.C. II, 11, 37–41; Cass. Dio XXXVIII, 6, 1–3; M. Gelzer: *Caesar...*, s. 66; J. Carcopino: *Jules César...*, s. 209–210; L.A. Burckhardt: *Politische Strategien...*, s. 197. Zob. też: J.W. Heaton: *Mob Violence in the Late Roman Republic 133–49 B.C.* Urbana 1939, s. 65; A.W. Lintott: *Violence in Republican Rome*. Oxford 1968, s. 189–190; P.A. Brunt: *Social Conflicts in the Roman Republic*. London 1971, s. 133.

¹⁰⁸ Podkreślają to: Swetoniusz (Iul. 20, 1), Plutarch (Caes. 14, 6; Pomp. 48, 1–2; Cat. Min. 32, 2), Appian (B.C. II, 11, 37–41) i Kasjusz Dion (XXXVIII, 6, 3). W innych fragmentach swych tekstów wskazują oni również na zamiar zbrojnego przeciwstawienia się triumwirom przez optymatów: Cass. Dio XXXVIII, 6, 2, a także: Plut., Caes. 14, 3; App., B.C. II, 11, 37–40.

jednoliniowych, starć¹⁰⁹. Ich szczegółowy przebieg nie jest bliżej znany, gdyż informacje na ten temat są skąpe i fragmentaryczne. Ponadto odnoszą się przeważnie do roli, jaką odegrali w nich przywódcy zwalczających się stron, głównie optymatów. Wiadomo jednak, iż w trakcie tych starć zwolennicy tych ostatnich zostali rozbici¹¹⁰. Ponadto, że Cezar stosował przemoc zwłaszcza przeciwko tym optymatom, którzy uczestników owych obrad zachęcali wówczas do przeciwstawiania się triumwirom, kierowali oporem ich przeciwników czy przejawiali szczególną aktywność, czyli przeciwko M. Kalpurniuszowi Bibulusowi, M. Porcjuszowi Katonowi i politykom z ich najbliższego otoczenia¹¹¹. Z tych względów Bibulus i Katon zostali podczas tych starć pobici, poranieni, a na dodatek znieważeni i ośmieszeni¹¹². Mając to wszystko na uwadze, można sugerować, że użycie wtedy przez Cezara, Pompejusza i Krassusa przemocy zadecydowało o zwycięstwie triumwirów i przejściu przez nich władzy w Republice¹¹³.

Na tym Cezar jednak nie poprzestał. Po pokonaniu optymatów i ich zwolenników oraz przeforsowaniu już wspomnianej *lex Iulia agraria* zmusił bowiem przeciwników do kolejnego ustępstwa. By zabezpieczyć się przed ewentualnym podważeniem tej kluczowej dla wszystkich triumwirów ustawy¹¹⁴, nie przebiegając w środkach,

¹⁰⁹ Wynika to z informacji Appiana (B.C. II, 11, 38–12, 42) i Kasjusza Diona (XXXVIII, 6, 2–4). Por. też: Plut., Pomp. 48, 1–2; Cat. Min. 32, 2–3. Na podstawie danych Swetoniusza (Iul. 20, 1) i innych wypowiedzi Plutarcha (Caes. 14, 6) można natomiast sądzić, że owe walki mogły trwać dłużej.

¹¹⁰ Suet., Iul. 20, 1; Plut., Caes. 14, 6; Pomp. 48, 1–2; Cat. Min. 32, 2; App., B.C. II, 11, 38–41; Cass. Dio XXXVIII, 6, 2–3; M. Gelzer: *Caesar...*, s. 66; M. Fehrle: *Cato Uticensis...*, s. 122–125; L.A. Burckhardt: *Politische Strategien...*, s. 197.

¹¹¹ Eksponują to zgodnie wszyscy autorzy antyczni piszący o tych wydarzeniach. Zob. w tym kontekście teksty źródłowe cytowane w przyp. 110.

¹¹² Plut., Pomp. 48, 1; Cat. Min. 32, 2; App., B.C. II, 11, 38–41; Cass. Dio XXXVIII, 6, 3; A. Afzelius: *Die politische Bedeutung...*, s. 160; J.M. Conant: *The Younger Cato...*, s. 109–110. Por. też: L.A. Burckhardt: *Politische Strategien...*, s. 197; I. Hofmann-Löbl: *Die Calpurnii...*, s. 189.

¹¹³ Utracili ją natomiast ich przeciwnicy, przede wszystkim partner Cezara na urzędzie konsula M. Kalpurniusz Bibulus i kierowani wtedy przez niego optymaci: Vell. Pat. II, 44, 5; Suet., Iul. 20, 1–2; Plut., Caes. 14, 6; Pomp. 48, 1–2; 4; Cat. Min. 32, 1–33, 3; 34, 1; App., B.C. II, 12, 42; 12, 45–13, 46; Cass. Dio XXXVIII, 6, 4; 8, 2.

¹¹⁴ Znaczenie *lex Iulia agraria* należy postrzegać w kilku aspektach. Ponieważ na jej podstawie weterani Pompejusza otrzymali należne im, długo oczekiwane, działki ziemi, ustawa ta była dowodem słowności i gotowości Cezara do wywiązania się z zobowiązań wobec partnerów, a zarazem wszystkich triumwirów wobec ich sprzymierzeńców. Potwierdzała także możliwości działania Cezara, jego przebojowość, zaradność i skuteczność. Dla Rzymian wspierających wtedy triumwirów była więc swego rodzaju probierzem. Poświadczała, że w najbliższej przyszłości są gotowi do podjęcia działań korzystnych również dla tych sojuszników, którzy dotychczas jeszcze nic nie otrzymali, a także mieli nadzieję na osiągnięcie ze związku z owymi potentatami realnych korzyści. Triumwirom zaś zapewniała dalsze poparcie. *Lex Iulia agraria* konsolidowała więc sojusz Cezara, Pompejusza i Krassusa, a także ich więzi z ich stronnikami. I jednym, i drugim zapewniała więc pomyślne perspektywy nie tylko na najbliższą, lecz nawet dalszą przyszłość.

brutalnie wymusił na senatorach przysięgę, że będą przestrzegali wszystkich zawartych w niej postanowień¹¹⁵. Obiektami szczególnie bezwzględnych nacisków oraz zastraszenia stali się wówczas ponownie przywódcy wrogich wszystkim triumwirów optymatów, zwłaszcza M. Porcjusz Katon, który w tej sprawie, spośród najaktywniejszych wtedy przeciwników triumwirów, przeciwstawiał się Cezarowi najdłużej oraz najbardziej zdecydowanie¹¹⁶. Podobne, chociaż nie tak drastyczne, metody Cezar zastosował wobec tych wszystkich polityków, którzy podczas zbliżających się wyborów zamierzali się ubiegać o urzędy na najbliższy rok, gdyż po ich ewentualnym objęciu, ze względu na uprawnienia, które w związku z tym musieli uzyskać, mogli być bardzo niebezpieczni¹¹⁷.

Cezar, walcząc w 59 roku z dominującymi w senacie optymatami i ich zwolennikami, sięgnął także po inne metody działania. Ponieważ stosował je wraz z posunięciami już omówionymi, do sukcesu odniesionego wtedy przez triumwirów przyczyniły się one w podobnym, a być może nawet w jeszcze większym stopniu.

Spośród nich w wystąpieniach Cezara najbardziej widoczny był populizm, gdyż ów konsul uprawiał go na bardzo szeroką skalę¹¹⁸. Spowodowane to było trudną sytuacją triumwirów, zarówno w drugiej połowie 60, jak i na początku 59 roku¹¹⁹. Ich skomplikowane położenie wymuszało bowiem zdobycie za wszelką cenę jak największej liczby sojuszników, którzy byliby skłonni ich wesprzeć w zbliżającej się konfrontacji ze sprawującymi rządy optymatami. Konieczność pozyskania stronników gotowych wystąpić przeciwko władzom sprawiła jednak, że – zabiegając o nowych zwolenników – Cezar był zmuszony zjednywać ich bardzo atrakcyjnymi dla nich ofertami i obietnicami, nie zważając na skutki, jakie mogła wywołać ich realizacja. Konsekwencje bowiem ewentualnego niepowodzenia triumwirów w starciu z przeciwnikami dla wszystkich trzech mogły być fatalne. W najlepszym wypadku zapewne oznaczałyby podważenie pozycji osiągniętej przez każdego z nich lub zastopowanie czy przerwanie ich karier¹²⁰, w najgorszym zaś czekał ich los podobny

¹¹⁵ Plut., Cat. Min. 32, 3. Według Kasjusza Diona (XXXVIII, 7, 1–2), senatorowie – jak się należy domyślać – o optymackiej orientacji, czyli większość członków senatu, usiłowali się Cezarowi przeciwstawić, ale bez powodzenia. Appian (B.C. II, 12, 42) wskazuje, że przysięgę musiał złożyć cały lud, tzn. wszyscy obywatele.

¹¹⁶ Podobnie miał postąpić Fawoniusz, przyjaciel Katona: Plut., Cat. Min. 32, 3–6; App., B.C. II, 12, 42; Cass. Dio XXXVIII, 7, 1–2; A. A f z e l i u s : *Die politische Bedeutung...*, s. 161; J.M. C o n a n t : *The Younger Cato...*, s. 109 in.; R. F e h r l e : *Cato Uticensis...*, s. 125–126.

¹¹⁷ Wskazuje na to Cyceron (Ad Att. II, 18, 2).

¹¹⁸ Zgodnie akcentują to Plutarch (Caes. 14, 1; Pomp. 47, 3; 48, 2; Cat. Min. 31, 4–5; 33, 1), Appian (B.C. II, 10, 35; 13, 46–49) i Kasjusz Dion (XXXVIII, 1, 1–2; 2, 3; 4, 2–6; 7, 3–4).

¹¹⁹ Wynikała ona głównie z tego, że kierowany przez ich wrogów senat podejrzewał Cezara, Pompejusza i Krasusa (App., B.C. II, 9, 34) prawdopodobnie o to, iż za wszelką cenę będą dążyli do realizacji celów, których nie udało im się osiągnąć wcześniej. Ponadto stali oni na czele ciągle jednoczącej się jeszcze, nie tak dawno skłóconej, opozycji. Zrealizowanie ich zamiarów i zaspokojenie oczekiwań wspierających ich Rzymian nie było więc łatwe.

¹²⁰ Mogło do tego dojść np. w wyniku uniemożliwienia przez optymatów realizacji najważniejszych zamiarów triumwirów, które ostatecznie przybrały postać ustaw preforsowanych przez

do tego, który spotkał katorylnarczyków¹²¹. W tym kontekście nie może dziwić fakt, że z punktu widzenia Cezara i jego dwóch sojuszników koszty pozyskania nowych sprzymierzeńców, czy to finansowe, czy polityczne, nie odgrywały żadnej roli. Liczył się tylko ostateczny efekt zabiegów Cezara, czyli pozyskanie określonej liczby takich stronników, którzy w starciu z optymatami i senatem zagwarantowaliby triumwirom sukces, tzn. umożliwili przejście władzy w Republice, a w następstwie tego – zrealizowanie ich zamierzeń.

Dlatego Cezar, mając na uwadze ówczesną sytuację, zwłaszcza zaś układ sił na arenie politycznej, już w 60 oraz na początku 59 roku usilnie starał się o zdobycie przychylności wszystkich przeciwników dominujących na forum senatu arystokratów o optymackiej orientacji¹²². W szczególności zabiegał o poparcie najuboższych mieszkańców Rzymu, którzy z elitą rządzącą wtedy Republiką byli skonfliktowani od dłuższego już czasu¹²³. W celu ich pozyskania na początku 59 roku oficjalnie wystąpił z bardzo dla nich atrakcyjnym projektem reform agrarnych, między innymi mających wybitnie populistyczny charakter¹²⁴. Zamiar ten powiódł się w zupełności, gdyż dzięki przeforsowaniu *lex Iulia agraria* oraz *lex Iulia agraria Campana* uzyskał poparcie około 20 tys. rzymskich proletariuszy oraz weteranów Pompejusza, chociaż tych ostatnich do wspierania swej polityki nie musiał specjalnie zachęcać¹²⁵.

Z tych samych względów, podobnymi sposobami i metodami, na koszt skarbu, Cezar dla siebie oraz Pompejusza i Krassusa pozyskał poparcie mniej licznych, ale bardzo bogatych i wpływowych ekwitów i publikanów, od 61 roku również skonfliktowanych z dominującymi w senacie optymatami¹²⁶.

Przeprowadzenie ustaw agrarnych i *lex Iulia de publicanis* oraz wiążące się z nimi ustępstwa poczynione na rzecz proletariuszy i publikanów oznaczały, iż Rzy-

Cezara lub przez P. Watyniusza. O nich patrz: T.R.S. Broughton: *The Magistrates of the Roman Republic*. Vol. 2: 99 B.C. – 31 B.C. New York 1952, s. 187–188, 190; G. Rotondi: *Leges publicae populi Romani*. Hildesheim 1962, s. 387–392.

¹²¹ Działania triumwirów, a zwłaszcza ich porozumienie, bez trudu mogły być potraktowane jako wystąpienie przeciwko państwu. Z tego względu należy przypomnieć, że tak łączący ich związek postrzegała większość piszących o nim historyków antycznych: Vell. Pat. II, 44, 1; Suet., Iul. 19, 2; Plut., Caes. 13, 2; Crass. 14, 1–2; Pomp. 47, 1–3; Cat. Min. 31, 2–4; App., B.C. II, 9, 33; Cass. Dio XXXVII, 57, 1.

¹²² Cic., Ad Att. II, 2, 2; 3, 3–4; Vell. Pat. II, 44, 2; Suet., Iul. 19, 2–3; Plut., Caes. 13, 2; 14, 1; Crass. 14, 1–2; 4; Pomp. 47, 1–3; 48, 2; Cat. Min. 31, 2–5; 33, 1; 3; App., B.C. II, 9, 33; 10, 35; 13, 46–49; Cass. Dio XXXVII, 54, 5–56, 1; XXXVIII, 1, 1; 7, 2, 3, 4, 2; 7, 4–5.

¹²³ Plut., Caes. 14, 1; Pomp. 47, 3; Cat. Min. 31, 4–5; 33, 1; App., B.C. II, 10, 35; 13, 46; Cass. Dio XXXVIII, 1, 1; 2, 3; 7, 4.

¹²⁴ Plut., Caes. 14, 1; Pomp. 47, 3; Cat. Min. 31, 4; App., B.C. II, 10, 35; Cass. Dio XXXVIII, 1, 1–7.

¹²⁵ Vell. Pat. II, 44, 4; Suet., Iul. 19, 3; App., B.C. II, 10, 35; 13, 46. Por.: Plut., Pomp. 48, 2; Cat. Min. 32, 3; 33, 1; 3; Cass. Dio XXXVIII, 7, 3–5.

¹²⁶ Podkreślają to: Swetoniusz (Iul. 20, 3), Appian (B.C. II, 13, 47–48) i Kasjusz Dion (XXXVIII, 7, 4). Więcej o konflikcie ekwitów z optymatami por. tekst na s. 1. Zob. też teksty źródłowe i literaturę cytowaną w przyp. 1.

mian należących do tych grup społecznych Cezar związał z sobą, Pompejuszem i Krassusem oraz zaangażował w toczące się wtedy z optymatami i senatem walki o władzę. Świadczyło to także o tym, iż sobie i pozostałym triumwirów zdobył szerokie zaplecze polityczne, gdyż odtąd mogli oni liczyć na weteranów Pompejusza, dużą część mieszkańców Rzymu z najniższych warstw społecznych oraz publikanów i ekwitów¹²⁷. W tym kontekście populistyczna polityka realizowana przez Cezara na początku jego konsulatu okazała się niezwykle owocna i skuteczna, ponieważ w pełni spełniała oczekiwania triumwirów. Przyczyniła się bowiem do zbudowania szerokiej antyсенackiej i antyoptymackiej koalicji, w skład której wchodziłi liczni przedstawiciele wszystkich najważniejszych, poza arystokracją senatorską, grup społecznych¹²⁸.

Działania G. Juliusza Cezara, a nieco później także Gn. Pompejusza i M. Licyniusza Krassusa oraz ich stronników, wywołały zdecydowany sprzeciw konsula Bibulusa, wspierających go optymatów, a do czasu, w sprzyjających temu okolicznościach, także zdominowanego przez nich senatu. Ich stanowczy opór przeciwko triumwirów był bardzo dobrze widoczny zwłaszcza w trakcie przeprowadzania *lex Iulia agraria*. Bardzo wymownie potwierdzają to autor perioch Liwiuszowego dzieła oraz Appian z Aleksandrii¹²⁹, a także Plutarch z Cheronei, który w związku z tym w napisanych przez siebie biografiach eksponuje poczynania M. Kalpurniusza Bibulusa i M. Porcjusza Katona, kierujących wówczas wystąpieniami optymatów¹³⁰. W rezultacie antagonizm między zwalczającymi się stronami nieustannie narastał. Między innymi było to także efektem stosowania coraz ostrzejszych metod zwalczania się przez występujących przeciwko sobie przeciwników. Konsekwencją narastania tych tendencji było również ciągłe zaostrzanie się sytuacji w stolicy¹³¹.

¹²⁷ Poparcie tych grup społecznych dla triumwirów potwierdzają: Plutarch (Pomp. 48, 2; Cat. Min. 33, 1; 3), Appian (B.C. II, 10, 35-36; 13, 46-49) i Kasjusz Dion (XXXVIII, 7, 3-5). W innych fragmentach swych tekstów wskazują na to pośrednio: Plut., Caes. 14, 1-3; 6; Pomp. 47, 3; Cat. Min. 31, 4-5; 32, 1; Cass. Dio XXXVIII, 1, 5; 5, 1. Por. też: Vell. Pat. II, 44, 4; Suet., Iul. 20, 3; N. Rogosz: *Rzymskie grupy społeczne...*, s. 70-71.

¹²⁸ Zob. w tym świetle: Suet., Iul. 20, 3; App., B.C. II, 13, 46-49; Cass. Dio XXXVIII, 7, 3-5. Więcej na ten temat: N. Rogosz: *Rzymskie grupy społeczne...*, s. 68-71. Plutarch eksponuje tylko poparcie otrzymane przez triumwirów ze strony rzymskiego ludu: Plut., Caes. 14, 3; Pomp. 48, 2; Cat. Min. 33, 1; 3.

¹²⁹ Liv., per. CIII; App., B.C. II, 10, 35-11; 39; L.A. Burckhardt: *Politische Strategien...*, s. 197, a także 198-201; I. Hofmann-Löbl: *Die Calpurnii...*, s. 189, przyp. 15; F.X. Ryan: *Bibulus...*, s. 384-386.

¹³⁰ Plut., Caes. 14, 2; 5-8, Pomp. 47, 4; 48, 1; Cat. Min. 31, 5-32, 1; 33, 1-2. Wellejusz Paterkulus (II, 44, 5), Swetoniusz (Iul. 20, 1; 4) i Kasjusz Dion (XXXVIII, 2, 2-3, 3; 4, 2-3; 6, 1-4) o ich oporze nadmienią również, ale w sposób bardziej stonowany. Por.: A. Afzelius: *Die politische Bedeutung...*, s. 158-161; J.M. Conant: *The Younger Cato...*, s. 106-111; R. Fehrlé: *Cato Uticensis...*, s. 120-126 oraz literaturę cytowaną w przyp. 129.

¹³¹ Wskazuje na to zwłaszcza lakoniczna, ale bardzo wymowna uwaga autora perioch Liwiuszowego dzieła (CIII). Zob. też: Suet., Iul. 20, 1; 4; Plut., Caes. 14, 1-6; Pomp. 47, 3-48, 2; Cat. Min. 31, 4-32, 6; App., B.C. II, 10, 34-12, 42; Cass. Dio XXXVIII, 1-7, 2.

Zdecydowany opór Bibulusa, Katona, a nawet zdominowanego przez wspierających ich optymatów senatu, Cezara nie zniechęcił. Nie przeszkodził mu też w realizacji jego planów, na co jego przeciwnicy zapewne bardzo liczyli. Przeciwnie, wbrew ich nadziejom i ku ich zaskoczeniu, posłużył mu nawet jako pretekst do przystąpienia do kolejnej fazy prac ustawodawczych nad lansowanym przez niego projektem reform agrarnych. Ich odmowę aktywnego udziału w obradach senatu, czyli bojkot swej inicjatywy na jego forum, wykorzystał bowiem jako pretekst do oskarżenia przeciwników o lekceważenie interesu publicznego oraz działanie na szkodę obywateli¹³², następnie zaś, wbrew tradycji, zwyczajom, przyjętym normom, a nawet obowiązującym prawom, bo bez akceptacji oraz pozytywnej opinii senatu o swym projekcie ustawodawczym, do przeniesienia dalszych prac nad nim na zgromadzenie ludowe¹³³. Ze względu na to, że jego antagoniści nie potrafili temu zapobiec, tym posunięciem doprowadził do wykluczenia senatu z udziału w opracowywaniu swego wniosku. Ponieważ bojkot poczynań Cezara przez optymatów trwał dalej, także po uchwaleeniu *lex Iulia agraria*¹³⁴, a ten w odpowiedzi z żadnymi istotnymi sprawami do senatu się nie zwracał¹³⁵, oznaczało to, iż doprowadził również do wykluczenia tej instytucji z życia publicznego. Następstwa takiego rozwoju sytuacji były daleko idące i doniosłe. Optymaci, a wraz z nimi zdominowany przez nich senat, pozbawieni zostali bowiem realnego wpływu na sprawy państwa. Faktycznie oznaczało to, że utracili ster rządów i musieli przejść do opozycji. Władzę w Rzymie przejęli natomiast triumwirowie¹³⁶.

Konsekwencją takiego rozwoju wydarzeń był wzrost nienawiści mieszkańców stolicy do triumwirów¹³⁷. Doszło do tego, ponieważ wówczas istota polityki realizowanej przez owych trzech potentatów od czasu objęcia konsulatu przez Cezara prze-

¹³² Eksponują to: Plutarch (Caes. 14, 2), Appian (B.C. II, 10, 36) i Kasjusz Dion (XXXVIII, 3, 3). Poczynania optymatów na forum senatu i ich charakter omawiają: P. Stein: *Die Senatssitzungen der Ciceronischen Zeit* (68–43). Münster 1930, s. 25–26; L.A. Burckhardt: *Politische Strategien...*, s. 197; M. Bonnefond-Coudry: *Le Sénat de la République romaine de la guerre d'Hannibal à Auguste*. Rome 1989, s. 40, 250, 364, 391, 478–479; L. de Libero: *Obstruktion. Politische Praktiken im Senat und in der Volksversammlung der ausgehenden römischen Republik* (70–49 v. Chr.). In: *Hermes Einzelschriften*. H. 59. Stuttgart 1992, s. 27–28, 72–76.

¹³³ Plut., Caes. 14, 2–3; Pomp. 47, 4–5; 48, 1–2; Cat. Min. 32, 2–3; App., B.C. II, 10, 36; 11, 38; 12, 42; Cass. Dio XXXVIII, 4, 1; P. Stein: *Die Senatssitzungen...*, s. 26; M. Bonnefond-Coudry: *Le Sénat...*, s. 250.

¹³⁴ Bojkotem tym dalej kierował Bibulus: Vell. Pat. II, 44, 5; Suet., Iul. 20, 1; Plut., Caes. 14, 6; 8; Pomp. 48, 4; Cat. Min. 32, 4–6; 33, 1–2; App., B.C. II, 11, 37; 12, 42; 45; Cass. Dio XXXVIII, 7, 1–2; L.A. Burckhardt: *Politische Strategien...*, s. 197 i n.; L. de Libero: *Obstruktion...*, s. 72–76.

¹³⁵ Cass. Dio XXXVIII, 4, 1. Por. też: App., B.C. II, 11, 37; 12, 45.

¹³⁶ Cic., Ad Att. II, 9, 2; Suet., Iul. 20, 1–2; App., B.C. II, 12, 45–13, 46; Cass. Dio XXXVIII, 6, 4–5; 8, 2. Zob. również: Vell. Pat. II, 44, 5; Plut., Caes. 14, 6; 8; Pomp. 48, 4.

¹³⁷ Informuje o tym Ciceron (Ad Att. II, 19, 2). Por. także Ad Att. II, 19, 3. O niekorzystnych dla triumwirów nastrojach części mieszkańców Rzymu piszą również autorzy późniejsi: Plut., Caes. 14, 7–8; Cat. Min. 32, 1; 33, 1–2; Cass. Dio XXXVIII, 3, 2.

stała być tajemnicą¹³⁸. Po przejęciu władzy w Rzymie przez Cezara Pompejusza i Krassusa dla wszystkich mieszkańców stolicy, głównie jednak dla zwolenników przeważających w senacie optymatów, stało się oczywiste, że celem owej trójki nie było dobro Rzeczypospolitej i jej obywateli, lecz realizacja zamysłów każdego z nich, zwłaszcza wzmocnienie ich wpływów w państwie¹³⁹. W rezultacie przejęcie przez nich władzy, szczególnie zaś sposoby i metody jej sprawowania, przyczyniły się także do pogłębienia podziałów i wzrostu wrogości między zwalczającymi się stronami i wytworzenia się w Rzymie napiętej sytuacji¹⁴⁰. Z tego względu Liwiusz, a następnie – jego śladem – autor perioch sporządzonych na podstawie dzieła tego wielkiego historyka odnotowali, iż „leges agrariae a Caesare consule cum magna contentione... latae sunt”¹⁴¹.

W tym kontekście sytuacja w Rzymie w następnych miesiącach nie ulegała zmianie. Niektóre informacje źródłowe wskazują nawet, że wrogość występujących przeciwko sobie polityków i ich stronników jeszcze wzrosła¹⁴². Prawdopodobnie w pewnej mierze wiązało się to ze zmianą stanowiska wielu najuboższych mieszkańców stolicy. Rozczarowani bowiem zakresem cesji Cezara na swą rzecz przestali wspierać triumwirów i zajęli wobec nich wrogie stanowisko¹⁴³. To zaś spowodowało zapewne wzrost nadziei prosenackich polityków na takie osłabienie Cezara, Pompejusza i Krassusa oraz ich stronników, które – chociażby w bliżej nieokreślonej perspektywie – umożliwiłoby opozycji odzyskanie steru rządów¹⁴⁴. Rachuby te szybko jednak okazały się bezpodstawne, a pozycja triumwirów – silna i trwała.

Opinię tę jednoznacznie potwierdzają informacje antycznych autorów. W ich świetle bowiem rezultaty przemian politycznych, do których doszło wtedy w Rzymie, wyglądały podobnie. Wynika zaś z nich, że po przeprowadzeniu *lex Iulia agra-*

¹³⁸ Cezar o zatajenie swych rzeczywistych intencji, a także zamiarów swych partnerów oraz o przekonanie wszystkich skłonnych go wesprzeć Rzymian, że będzie działał na ich rzecz usilnie starał się od objęcia konsulatu, a być może nawet przed 1 stycznia 59 roku: App., B.C. II, 10, 34–35; Cass. Dio XXXVIII, 1, 1–2; 1, 7; Por. także: Plut., Caes. 13, 2–3; Cass. Dio XXXVII, 58, 1.

¹³⁹ Zob. w tym kontekście: Suet., Iul. 21–22, 1; Plut. Caes. 14, 4; 6; Pomp. 48, 2–3; Cat. Min. 33, 3; App., B.C. II, 13, 46; 49; 14, 50–51; Cass. Dio XXXVIII, 8, 2–9, 2.

¹⁴⁰ Cic., Ad Att. II, 19, 3.

¹⁴¹ Liv., per. CIII.

¹⁴² Świadczyły o tym np. coraz bardziej radykalne metody zwalczania przeciwników przez Cezara: Suet., Iul. 20, 4–5; Plut., Caes. 14, 6–7; Pomp. 48, 4; Cat. Min. 33, 1–2; App., B.C. II, 12, 43–45; Cass. Dio XXXVIII, 9, 2–4.

¹⁴³ Cic., Ad Att. II, 19, 3; 21, 1. Wcześniej wrogie stanowisko wobec triumwirów zajęła tzw. złota młodzież (Cic., Ad Att. II, 8, 1), wieśniacy z niektórych rejonów Italii (Cic., Ad Att. II, 13, 2). Stosunek do nich mieli zmienić także ekwici (Cic., Ad Att. II, 19, 3). O narastaniu wrogości do triumwirów zob.: Cic., Ad Att. II, 18, 2; 19, 2; 20, 4; 22, 6; 23, 2; 25, 2.

¹⁴⁴ Podstawą tych sugestii są niektóre, nieco wcześniejsze, wypowiedzi Cyncerona (Ad Att. II, 14, 1), świadczące o tym, że prosenaccy politycy takie nadzieje mogli mieć. Ich podstawą mogły bowiem być informacje o wszelkich trudnościach i kłopotach triumwirów: Cic., Ad Att. II, 7, 3; 12, 2; 15, 2; 16, 1.

ria rządy w Republice samodzielnie sprawował G. Juliusz Cezar, wspierany przez Gn. Pompejusza i M. Licyniusza Krassusa. Bardzo wymownie poświadcza to zwłaszcza Swetoniusz, który efekty ówczesnych rozgrywek między triumwirami a skupionymi w senacie optymatami ujął tak: „Unus ex eo tempore [czyli od uchwalenia *lex Iulia agraria* – N.R.; Cezar – N.R.] omnia in re publica et ad arbitrium administravit, ut nonnulli urbanorum, cum quid per iocum testandi gratia signarent, non Caesare et Bibulo, sed Iulio et Caesare consulibus actum scriberent, bis eundem praeponentes, nomine atque cognomine [...]”¹⁴⁵. Dominację triumwirów i ich zwolenników na rzymskiej arenie politycznej w tym czasie potwierdza też M. Tulliusz Cyceiron, świadek, a w niektórych przypadkach uczestnik omawianych tu wydarzeń¹⁴⁶. W jednym z listów napisanych w tym czasie do Attyka stwierdził nawet wprost, iż władzę w Rzymie sprawują trzy osoby, czyli Cezar, Pompejusz i Krassus¹⁴⁷.

W związku z tym, w innych listach do Attyka, odnosząc się do panującej wtedy w Rzymie sytuacji, wielki mówca wyeksponował przyjacielowi jej najistotniejsze, a zarazem najbardziej charakterystyczne cechy. Według Cyceirona, w pełni utożsamiającego się z linią polityczną realizowaną wówczas przez skupionych w senacie, a występujących w obronie *libera res publica* optymatów, charakteryzowało ją przede wszystkim to, że w stolicy, po przejęciu władzy przez triumwirów, nie było wolności słowa¹⁴⁸. W miejscach publicznych nie można się więc było swobodnie wypowiadać. Dlatego zapewne opozycja, czyli pokonani przez triumwirów optymaci i ich zwolennicy, przez dość długi czas zachowywała milczenie¹⁴⁹. Wobec przeciwników nadal jednak zajmowała wrogie stanowisko. Ponieważ była bezsilna, poza podsycaniem nienawiści do swych antagonistów, nic nie mogła zrobić¹⁵⁰. Z czasem jednak sytuacja się zmieniła. W miarę jego upływu, opozycyjni politycy i wspierający ich Rzymianie stali się głośniejsi¹⁵¹. Coraz wyraźniej okazywali też swe niezadowolenie oraz protestowali przeciwko poczynaniom Cezara i jego dwóch partnerów. Na tym jednak ich aktywność się zakończyła. Wystąpienia te nie przyniosły więc żadnych efektów. Triumwirowie nadal bowiem bez przeszkód sprawowali rządy, a opozycja nadal była wobec nich bezsilna¹⁵².

Owe informacje Cyceirona potwierdzają autorzy późniejsi, piszący w czasach Cesarstwa, oceniający omawiane tu wydarzenia z odległej perspektywy historycznej. Nawiązując do poczynąń opozycyjnych polityków, zwłaszcza tych, którzy

¹⁴⁵ Suet., Iul. 20, 2. Podobnie, chociaż nie tak stanowczo, pozycję triumwirów, zwłaszcza Cezara, ukazują również Appian (B.C. II, 13, 46) i Kasjusz Dion (XXXVIII, 8, 2).

¹⁴⁶ Cic., Ad Att. II, 9, 1; 13, 2; 18, 1; 22, 6.

¹⁴⁷ Cic., Ad Att. II, 9, 2.

¹⁴⁸ Cic., Ad Att. II, 6, 2; 18, 2.

¹⁴⁹ Cic., Ad Att. II, 13, 2.

¹⁵⁰ Cic., Ad Att. II, 19, 2–3.

¹⁵¹ Cic., Ad Att. II, 19, 3; 21, 2.

¹⁵² Cic., Ad Att. II, 21, 4–5; 22, 6; 23, 2; 25, 2.

przeciwnikom triumwirów wówczas przewodzili, sugerują bowiem, że w tej sytuacji działaniom swych antagonistów stawiali bierny opór¹⁵³. Według Appiana, w stosowaniu tej metody walki politycznej celowali zwłaszcza konsul M. Kalpurniusz Bibulus i kierowany wtedy przez niego senat¹⁵⁴. Z tego względu wspomniani tu autorzy jednocześnie wskazują jednak, iż ta inicjatywa opozycji zakończyła się kompletnym fiaskiem. Triumwirom nie tylko bowiem nie zaszkodziła, lecz wręcz przyczyniła się do zwiększenia ich potęgi¹⁵⁵. Doszło do tego, ponieważ bierność opozycji natychmiast wykorzystali oni do szybkiej, bo niezakłóconej przez przeciwników, realizacji swych pozostałych celów¹⁵⁶.

Appian z Aleksandrii oraz Kasjusz Dion, nawiązując do wspomnianych tu początków opozycji na forum senatu oraz towarzyszących jej działań Cezara¹⁵⁷, dostrzegali jeszcze inny ich rezultat. Wskazują, że doprowadziły one do zakłócenia, wypaczenia, a nawet do sparaliżowania sposobu funkcjonowania niektórych bardzo ważnych instytucji, przede wszystkim senatu i konsulatu¹⁵⁸, czyli tych, w których optymaci albo – jak w senacie – dominowali, albo na które – jak na konsulat – mieli wielki wpływ. Doszło do tego, gdyż senat, wskutek nieuczestniczenia Bibulusa w życiu publicznym oraz zastosowania przez niego wobec triumwirów strategii biernego oporu, nie był przez niego zwoływany¹⁵⁹. Ponieważ Cezar – jak sugeruje Kasjusz Dion – również z niczym się doń nie zwracał¹⁶⁰, instytucja ta nałożonych na nią obowiązków nie wypełniała tak, jak tego wymagał interes Rzeczypospolitej. Nie tak jak należało i jak wymagała tradycja funkcjonował także konsulat, gdyż swe obowiązki wykonywał tylko Cezar, który wobec wspomnianej postawy Bibulusa o sprawach państwa decydował sam¹⁶¹. Do skomplikowania sytuacji przyczyniła się także postawa

¹⁵³ Por. w tym kontekście: Suet., Iul. 20, 1; Plut., Caes. 14, 6; Pomp. 48, 4; Cat. Min. 33, 1–2; App., B. C. II, 11, 37; 12, 45; Cass. Dio XXXVIII, 2, 1–3, 2; 6, 4; 7, 5–6. Więcej na ten temat L. A. Burckhardt: *Politische Strategien...*, s. 197–199; L. de Libero: *Obstruktion...*, s. 27–28, 72–76; I. Hofmann-Löbl: *Die Calpurnii...*, s. 189–190.

¹⁵⁴ App., B. C. II, 11, 37; I. Hofmann-Löbl: *Die Calpurnii...*, s. 189–190; F. X. Ryan: *Bibulus...*, s. 384–388.

¹⁵⁵ Podkreśla to zwłaszcza Wellejusz Paterkulus (II, 44, 5). Zob. też: Suet., Iul. 20, 1–2; App., B. C. II, 12, 45–13, 46; Cass. Dio XXXVIII, 6, 4–5; 7, 5–6; 8, 2.

¹⁵⁶ Poświadczają to: Swetoniusz (Iul. 20, 1–3; 21–22, 1), Plutarch (Caes. 14, 6; Pomp. 48, 2–4; Cat. Min. 33, 1–3), Appian (B. C. II, 12, 45–14, 51) i Kasjusz Dion (XXXVIII, 6, 4–9, 2).

¹⁵⁷ Mowa tu o bojkotowaniu na forum senatu projektu reform agrarnych Cezara przez optymatów oraz o jego przeciwdziałaniu. Zob. s. 31–32.

¹⁵⁸ App., B. C. II, 11, 37; Cass. Dio XXXVIII, 4, 1; 6, 6.

¹⁵⁹ Cass. Dio XXXVIII, 6, 6. Appian (B. C. II, 11, 37) twierdzi nawet, że senat w ogóle nie był wtedy zwoływany. Teza ta jednak chyba jest zbyt odważna. Por. w związku z tym uwagę L. Piotrowicza, w: *Appian z Aleksandrii*. Historia rzymska. T. 2. Wrocław 1957, s. 85, przyp. 35.

¹⁶⁰ To znaczy, że nie występował w czasie jego obrad z istotnymi, z punktu widzenia triumwirów, inicjatywami: Cass. Dio XXXVIII, 4, 1.

¹⁶¹ Suet., Iul. 20, 1–2; App., B. C. II, 12, 45–13, 46; Cass. Dio XXXVIII, 6, 6; 8, 2. Zob. też: Plut., Caes. 14, 6; Pomp. 48, 4.

ówczesnych trybunów ludowych, gdyż – jak podaje Kasjusz Dion – swych powinności nie wypełniali wtedy także ci urzędnicy¹⁶².

W związku z tym M. Tulliusz Cyceon, ustosunkowując się do sytuacji panującej w Rzymie po przejęciu władzy przez triumwirów, napisał Attykowi, iż Cezar, Pompejusz i Krassus oraz ich współpracownicy robią, co chcą i bez jakichkolwiek przeszkód czy czyjegokolwiek przeciwdziałania realizują swe plany i zamiary¹⁶³. Plutarch ówczesne poczynania tych potentatów i ich stronników ocenił znacznie ostrzej, gdyż wskazał, że dążąc do osiągnięcia swych celów kupczyli władzą, stanowiskami, prowincjami itp.¹⁶⁴ Najlepiej i najwymowniej owe działania Cezara, Pompejusza i Krassusa ocenił jednak Kasjusz Dion, który istotę ich posunięć ujął najtrafniej. Jego zdaniem bowiem triumwirowie bez przeszkód i wedle swych potrzeb pokierowali wtedy sprawami państwowymi¹⁶⁵.

M. Tulliusz Cyceon, oceniając efekty polityki realizowanej w 59 roku przez triumwirów, uważał, że przede wszystkim były nimi zaburzenia wewnętrzne¹⁶⁶. Wyraził też pogląd, że Republika jest w złym stanie¹⁶⁷, nieco później zaś doszedł do wniosku, że jest stracona¹⁶⁸.

Dokładniej skutki działalności triumwirów w czasie pierwszego konsulatu Cezara ocenili autorzy, którzy mogli je uchwycić z odległej perspektywy historycznej, a więc piszący w czasach Cesarstwa. Szczególnie wymownie uczynił to Plutarch. Biograf ten w żywocie Gn. Pompejusza, ustami M. Porcjusza Katona, stwierdził bowiem, że działania Cezara, Pompejusza i Krassusa w 59 roku doprowadziły do wywrócenia panujących w Rzymie porządków. Równocześnie dodał, iż ich porozumienie, które to umożliwiło, stało się „pierwszym i najgorszym nieszczęściem Rzymu”¹⁶⁹. W biografii Cezara zaś zauważył, że od zawarcia przez nich porozumienia, potocznie zwanego przez historyków I triumwiratem, niepostrzeżenie rozpoczął się upadek republikańskiego ustroju¹⁷⁰. W podobnym duchu ową działalność Cezara, Pompejusza i Krassusa ocenił Wellejusz Paterkulus, gdyż mając na uwadze jej efekty zasuge-

¹⁶² Cass. Dio XXXVIII, 6, 6. Prawdopodobnie jednak jedynie ci spośród nich, którzy w 59 roku byli przeciwnikami triumwirów, a jako tacy ściśle współdziałali z optymatami. O orientacjach politycznych trybunów ludowych z 59 roku zob.: G. Niccolini: *I fasti dei tribuni della plebe*. Milano 1934, s. 279–285; P.J.J. Vanderbroeck: *Popular Leadership and Collective Behavior in the Late Roman Republic (ca 80–50 B.C.)*. Amsterdam 1987, s. 199–217; L. Thomenen: *Das Volkstribunat der späten römischen Republik*. In: *Historia Einzelschriften*. H. 59. Stuttgart 1989, s. 231, 247, 260; L. de Libero: *Obstruktion...*, s. 40, 62–63.

¹⁶³ Cic., Ad Att. II, 9, 2.

¹⁶⁴ Biograf ten taką opinię o ówczesnych działaniach triumwirów przypisał Katonowi Młodszemu (Caes. 14, 4–7).

¹⁶⁵ Cass. Dio XXXVII, 57, 1.

¹⁶⁶ Cic., Ad Att. II, 19, 1.

¹⁶⁷ Cic., Ad Att. II, 25, 2.

¹⁶⁸ Cic., Ad Q. fr. I, 2, 5.

¹⁶⁹ Plut., Pomp. 47, 2–3 (przekł. M. Brożek).

¹⁷⁰ Plut., Caes. 13, 2.

rował, że w tym kontekście układ zawarty przez tych potentatów okazał się dla Rzymu zgubny¹⁷¹.

Jeżeli więc rozgrywki, do których w Rzymie doszło w latach 60–59, miały taki charakter, jak przedstawiono, czyli między innymi były następstwem porozumienia zawartego przez prywatnych obywateli mającego cechy antypaństwowego sprzyśiężenia, którego uczestnicy dążyli do zdobycia władzy celem zwiększenia swych wpływów, a osiągnęli ją, łamiąc prawo, odwołując się do populizmu, zastraszając przeciwników i stosując wobec nich przemoc, czyli jeśli swe plany przeprowadzili także siłą, to przemiany polityczne, do których w Rzymie doszło wtedy w rezultacie owych rozgrywek, między innymi miały charakter przewrotu, a w niektórych aspektach – nawet zamachu.

¹⁷¹ Vell. Pat. II, 44, 1.

Norbert Rogosz

The nature of political changes in the Republic of Rome between 50 and 69 B.C.

Summary

Between consular elections in 60 and *lex Iulia agraria* conducted in 59 by C. Julius Caesar, in the Republic of Rome took place clashes, as a result of which the prevailing in Senate optimates were devoid of the actual influence on the state issues, whereas the indivisible government was ruled over by the participants of the so called First triumvirate, that is C. Julius Caesar, Cn. Pompeius, and M. Licinius Crassus. In this period, fundamental changes, which totally altered a political situation and the so far functioning system of power in Rome, took place there. The aim of the author of this paper is to investigate a character of these changes, especially the exposure of their potential similarity to coups and revolutions, events equally radical and giving similar results.

The author's considerations made it possible to establish that Caesar's, Pompeius's, and Crassus's agreement was masked by them. In fact, it was secret to a certain period of time. It was also characteristic of conspiracies and plots. They have been trying to take over the power in the Republic since it was founded. Their union was directed against it, and was anti-state in nature. The Triumvirates eliminated their opponents not only by means of political means, but also leading an armed fight, using armed supporters. Thus, they led to the elimination of antagonists from the political stage, and dominance over the public forum. After Caesar, Pompeius and Crassus took over the power in Rome, there was no freedom of speech, the opposition was helpless, whereas some, even the most important, institutions in the country were paralysed. According to ancient politicians and authors of many source texts, it led to a bad state of the Republic, deepened its crisis, and even unnoticeably gave rise to the fall of the republican system, which turned out disastrous for Rome.

These findings allow for suggestions that the events which took place in Rome between 60–59, and, as a result of them, political changes, had, among other things, many characteristic features of revolutions and coups.

Norbert Rogosz

Politische Umwandlungen in der römischen Republik in den Jahren 60–59 v. Chr. und deren Charakter

Zusammenfassung

In der Zeit zwischen den konsularischen Wahlen im Jahre 60 und der im Jahre 59 von C. Julius Caesar erlassenen *Lex Iulia agraria* fanden Intrigenspiele statt, in Folge deren den im Senat vorherrschenden Optimaten wurde der wirkliche Einfluss auf den Staat geraubt, und die Mitglieder des sog. I. Triumvirats, C. Julius Caesar, Cn. Pompeius und M. Licinius Crassus haben eine absolute Macht übernommen. Zu dieser Zeit kam es also zu grundlegenden Umwandlungen, die die politische Lage und das bisher geltende Machtsystem völlig geändert haben. In seinem Artikel bezweckte der Verfasser, den Kern von diesen Umwandlungen zu untersuchen und die mit genauso radikalen und ähnliche Folgen nach sich ziehenden Ereignissen, nämlich Putschen und Umwälzungen zu vergleichen.

Dank den Erwägungen konnte festgestellt werden, dass Caesar, Pompeius und Crassus ihre Übereinkunft lange verdeckt haben, doch sie konnte nur einstweilen geheim bleiben. Sie hatte die für Verschwörungen typische Merkmale. Seitdem die Übereinkunft abgeschlossen worden war, wollten die Drei die Macht in der Republik übernehmen, und ihre Abmachung wurde gegen die Republik gerichtet und hatte den staatsfeindlichen Charakter. Zum Kampf gegen ihre Gegner verwendeten die Triumviren nicht nur politische Maßnahmen, sondern auch Druckmittel und dazu gebrauchten sie ihre bewaffneten Verfechter. So konnten sie ihre Antagonisten von politischer Bühne ausschalten und öffentliches Forum beherrschen. Nachdem Caesar, Pompeius und Crassus die Macht in Rom übernommen haben, gab es dort keine Redefreiheit, die Opposition war kraftlos und manche Staatsinstitutionen, sogar die wichtigsten von ihnen, wurden praktisch gelähmt. Viele antiker Politiker und Verfasser zahlreicher Quellentexte vertreten die Meinung, dass die römische Republik in Folge des Geschehens in einen erbärmlichen Zustand geraten ist; die politische Krise hat sich verschärft und die republikanische Grundordnung begann unbemerkt zusammenzuberechnen, was für Rom bald verderblich werden sollte.

Dank dieser Feststellen kann man sagen, dass die Intrigenspiele, die in den Jahren 60–59 v. Chr. stattfanden, und die politischen Umwandlungen viele typische Merkmale für die Putschen und Umwälzungen hatten.